Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Кр.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 8 среда № 134 (13734)

1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

КОСМОСКА-ДАА, ЧЕРГЕ-ДАА

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТВП, июнь 6. (СЭТА). «Прогресс-36» автоматтыг транспорт корабльдиң ужудуушкуну доозулган. Бо чылдың май 13-те салып үндүрген бо корабль башкарылгалыг «Мир» комплекске чаа-бүрү аппаратураны болгаш кывар материалдарны чедирген. Ооң эккелген чүъгүн бурунгу-биле дүжүрген соонда, ук корабльдиң шимчедикчилери-биле «Мир» комплекстиң орбитазын таарыштырган.

Июнь 5-те Москваның-биле 15 шак 12 минутта турда, «Прогресс-36» корабльдың орбитада ужудуп чорун турар комплекстен адырган. Черден берген команда ёзугаар корабль дедир ужудуп баткаш, Черниң дыгыш атмосферазынче кирген болгаш оон-биле бодунуң ажылын дооскан.

Космонавтылар Владимир Титов биле Муса Манаровтуң кадыкының байдалы эки. Дүүн олар күш-культура кылып, дыштанып хүнзээннер.

Совет-болгар каттышкан экипаж июнь 7-де Москваның-биле 18 шак 03 минутта ужуп үнеринге белеткенип турар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

СЭКП ТК-НЫҢ ТЕЗИСТЕРИН ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

СОНУУРГАЛДЫҢ ХЕРЕЧИЗИ

★ Репортаж ★

КЫЗЫЛ. Солун, сеткүүлдер садып турар киоскилер. Улус черле үзүлбес. Ооң чанынга бир кезек улус чугаалажы бердивис. Тезистерге хамаарыштыр бодалдар, сеткил-хөөннерниң аймаа бир янзы болду. Кады турганнарымга сөстен бере кааптайн.

Ольга САЛЧАК: — Бодуум ажылчын кижи мен. Хөй чылдарның дургузунда нииттиниң чемненилге черлеринге ажылдап келдим. Ак-Довуракка ажылдап турдум.

Чамдык удуртукчулар ору кордуне бээрге, меңдиге безин харылап шыдавас апаарга, чегенчиг-ле апаар. «Чес-холазын чажырар» дээш хааргыг хуралдар, чүгле «кол-кол» кижилер киржир кежээлер безин эрттиргилээр турган. Чогум чүнү канчап турганы кестүп каар чораан. Өске кижилер эскербейн барып бодур, шала чуп турар, аяк-сава чуп турар, мен ышкаш кижиге, оларның арттырып каан «бөгүн» каш-даа аштаар чораан.

Сынзыыргактарга удур хемчеглер алыр арга чок тургулаан. «ол-бо чылдагаан тыпкаш» кижиниң бодун ажылдан үндүреринге чедир хоранчылаап турун бээр. Ынчангаш ажык-чарлыг чоруктуң тургузуп турарынга хөлчок таарзынып тур мен. Партия кежигүнүнге кирер кижиге коллективтиң хамаарылгазын барымдаалаар деп турарынга чепсундум. Ол дээрге «кижи таныван баар» чоруктарга удур чугула чүүл-дүр.

Ажылдап турар черим — бир дугаар профтехучилищениң столовайы.

Александр ДОНГАК: — Тээди ортумак школада башкылап турар мен. Өөреникчилер-биле кады Кызылга келдим. Олар «Детский мир» кире бердилер, идик-хеп аймаан барып көөрлери ол. Ол аразын ажыглап, солун садып ап келдим.

Өөредилге, кижизидилгеге айтырыглары хөй таладыг. Ылангыя өөредилге биле күш-ажыл. 15-16 харлыг оолдар, уруглар, ажыл-биле чугаалаарга, амыдыралга белен эвес, күш-ажыл кылып билбес болгулаар-дыр.

Ынчалзажок оңар кала-даа ажылдаксаар, ажылга оларны бүдүн чай дургузунда доктаамал хүлээп алыр черлер ховар. Ылангыя районнар төптеринин. Кызыл хоорайның албан черлери, организациялары, бүдүрүлгелери школачыларны күш-ажылга кижизидеринге шөлүг белен эвес. Школа биле бүдүрүлгениң харылзаазы холбаштырары чугула. Ол ам-даа четпес деп бодаар мен.

Тоску классчы бир кезек оолдар-биле «Тээли» совхозтуң 1200 иртчигештерин школа хүлээп алыр бодап турар. Ортумак школаның бо инициативазын ажыл-агыйның удуртукчулары хүлээп алган. Керээни бөгүнне чарып тур бис. Хөй кыргылдазы доостурга, иртчигештерниң деңнилеп турган хүлээп алыр бис.

Чайлаглаар черивис Тураның Сайлыг-Хем-Бажында кадыр-берт-даа болза эки одарлыг делгемнер. Бир черге 10-15 хонгаш-ла, одар солуп көжер бис. Мээң чогум эртемим — зоотехник, кезээ ажыл-агый институттун дооскан кижи мен. РАУК-ке, совхозтарга ааэон каш чыл ажылдадым. Ынчангаш менээ бо ажыл билдингир-даа. Аът-хөл албас болдап тур бис. Чуъктеп чоруур майгыннарга чурттаар бис.

Бүдүрер продукциявысты чижегелей санаарга, он бир муң рубль хире болур чорду. Бир эвес ийдаңнывыс күүседип шыдаптар болзувусса, бир кижи чай дургузунда муң ажыг рубльди ажылдап алыр. Ол хире акшаны ажылдап алыры удуг-даа кижилерге ховар таваржыры билдингир.

Меңге САТ: — Мен ажылчын кижи мен, бүгү назыным дургузунда кылып-ла келгеним ажылым бо. Эмчиде удуум чыдар, ынаар бар чыдарым ол. Кызыл хоорайның дыка хөй черлери, хоюжулар ышкаш, суббота-воскресенье дивес ажылдаар улус болду. Тос каът бажыңнар чоогунда хүрен-хүрен тудуг тудуп турар ажылчыннарны кайгап ханмас-тыр мен. Субботада-даа, воскресеньеде-даа орай кежээге чедир ажылдап-ла турар. Кажан дыштаныр улус боор.

Москвадан келген тудугжулар деп дыңнадым. Олар-биле, чапшаараар чүве болза, кээрэ чарып алгаш, кады ажылдаан болза, негеделиглиг-де эштер-дир.

Тывадан ораичок ыракта Москва тудугжулары чылыг хүн бүрүзүн хилис эрттирбейн Кызылдың тудуунда ажылдап турар. Республиканың тудугжулары, эске-даа ажылчыннары кежээкиниң 5-тен 10-11 шак чедир, суббота, воскресеньениң бүдүн хүннериниң шактарын ажыктыг ажыглаарының эптиг аргаларын, үстүнде адааным ажылчыннар дег эвес, тып албаан. Бүдүрүлгениң күчүлерин ээлчег, эске-даа курлавырларның дузазы-биле 100 хуу ажыглап шыдавас бис бе? Чайгы үеде бүдүрүлгениң темпизин бедитпес болзувусса, тоол-домакта кирген инек-сокпага дөмейлежир бис. Дүне доңгаш, удуп чадап, «ам даарта херлип-кеступ чыдар херед-эгден тудуп алыйн» дээр, эртен хүн херелдеринге чылыккаш, бүдүн хүн удуур... Бүдүрүлгелерде күш-ажылды чайгы үеде организастап турары черле четпес-тир. Кыжыкы үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге 40-50 градус соок шаптыктап турар, бюллетеньнерге хөй-хөй кижилер кадыкның байдалы-биле орупаар аан.

Күш-ажылды организастаарынга чылдың бүгү ээлчеглеринге дугжуп турар эртемге үндезилеп турган санап каан тус черниң, бисте болза Тываның аан, байдалынга таарыжар нормативтер тургузар болза эки деп бодаар мен. Совет Эвилелиниң эске регионнарынга таарыжып турар хоорма-чижектериниң майыы чайы кызы, соок кыжы үзүн черлерге таарышпас-тыр. Өттүнери ажыктыг, ынчалза-даа ол бүгүнү сайгарып көөрү күзенчиг. Хүрен-хүрен бажыңнар тудуп турар Кызылда москвачыларны өттүнери черле ажыктыг ышкаш.

Ол үш кижиниң куред-болдалын номчукчуларга сонуургалдары-биле бижип дендегледим.

Арапчор ОКСУР.

ХУУДА ҮЛЕГЕР

Ам бо хүннерде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин карандаш, демир-ужуун холга туткаш, демдеглелдер кылып, өөренмейн турар кижи бистиң аравыста черле чок боор. Чүге дээрге ол Тезистерниң одуруг бүрүзү чаа ханы бодалдарны, шиңгыы түңнелдерни үндүрерине арганы берип, кичээнгейлиг өөренирниче чайгаар албадап келир.

Тезистерни баштай номчааш, кол сагыш човаашкының күш-ажылдың тенчу түңнелдери дээш чамдык ажылдакчыларның болгаш коллективтерниң сонуургалын кедүреринче угландырган-дыр деп бодалга келдим. Азырадыкчы хөөннерден уштунар, хууда идепкейни кедүрер — күш-ажылчы бүгү коллективтерниң, ажыл-агый кадрларының бир дугаар хүлээлгези ол ышкажыл. Аңаа хууда үлегерни хамыкты мурнай бистер, коммунистер, көргүзер ужурлуг бис.

Амыдыралга тургустунуп келген нарын айтырыгларны шиитпирлээри бистерден хамааржырын медереп билгеш, интенсивтиг күш-ажылдың коллективин СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозувустуң хову туралаанда тургускан бис. Ооң составында 6 кижи кирип турар. Ону механизатор Сергей Самбуу билдилиг удуртуп, чаштырылганы хуусаазында дооскан.

Партия кежигүнү кижи бүрүзүнден айтырар болзувусса, ол бот-орулга-чарылга, бот-акшаланышкын дээш туржуп турар. Ынчалза-даа чамдыкта сегээн сөс ажыл-херектерге бадыткаттынмайн баары хараадачыг-дыр. Бо хүннерде мактанышкынның, хоозун сөстүң кандыг-даа ажы чок. Коммунист бүрүзү бүдүрүлгениң ажыктыын бедидерин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң чайгылыш чок өзүлдезин, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин улус ажыл-агыйынга нептередириниң, бүгү-ле чаа болгаш дениилгелиг чүүлдүң нептередикчизи, өөскүдүкчүзү болурун чүткүлдүг чедип алыр ужурлуг. Партияның ам болур XIX Бүгү-эвилел конференциязынга шак мындыг кыйгырыг тодазы-биле илереттинер болзун деп күзелдиг мен.

Георгий НОВИКОВ.
Механизатор, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады. Каа-Хем район.

УЛАМ БЫЖЫГАР

Нациялар аразының ылгалын чидирер, национал культураларны катап тургузар болгаш хөгжүдер, оон мурнунда кызыг-кызыгаар турган черлерниң дениилгезин хөгжүдер талазы-биле улуг болгаш төөгү ужур-дузалыг ажылдарның кылдынганын партияның XIX конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистеринде чугулалап айытканы черле чөп. Мен ол бүгүнү, бо Тывага 70 чыл чедир чурттап келген болганымда, бодумнуң амыдыралым-биле бадыткап болур мен. Мааңа кол шимчедикчи күш болган чүве — кижилерниң аразында найыралы.

Мээң ачам алдын казар черлер сураа дыңнааш, Тывага Пенза губерниязындан келген. А кырган-ачам Чербиге кээрге, ол черниң тывалары мал-маган берген. Оларны ийи-үш чыл дургузунда эгидип бээрге-даа, бүгү назынында амыдыралынга четчир мал артып калган. Ол малды мен кадарып чордум. Ынчангаш тывалар-биле быжыг найыралды көрүп келдим, ол найыралга ажылымны болгаш амыдыралымны бараалгадып чор мен.

Бодум чурукчу мен. Чогаадыкчы ижимге сорукту база тыва чер берген. Ооң ачызында караам кеску, холум туттунгур чурттап чор мен. Эрзинниң Нарындан үе-шевер Байчаа Чамыының чуруу Красноярсктиң Суриков аттыг чурук галлереязында турар. Черле бо төрээн болгаш эскен черимниң бойдузунуң, чонунуң болгаш хөгжүлдезиниң дугайында чураан чуруктарым төөгү болуп артып, мени алдар-атка чедирип чорур. Бо чоннуң аразынга өскен болгаш, эш-өөрүм, өнүктерим хөй. Ук найырал улам быжыгар. XIX партконференцияга Тезистер ону бадыткап турар.

Георгий СУЗДАЛЬЦЕВ.
Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, Тываның Күрүне шаңналының лауреады.

ЧӨПТҮГ САНАЛДАР

Улус депутаттарының Тере-Хөл район Совединиң күүскомунуң ажылдакчыларының хуралынга партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көрген.

Аңаа нийти киидис эргелекчизи Т. Сандан сөс алгаш, ук документиде Советтерниң эрге-хүлээлгелерин улам калбартыр дээнин сеткилиниң ханызындан деткээн.

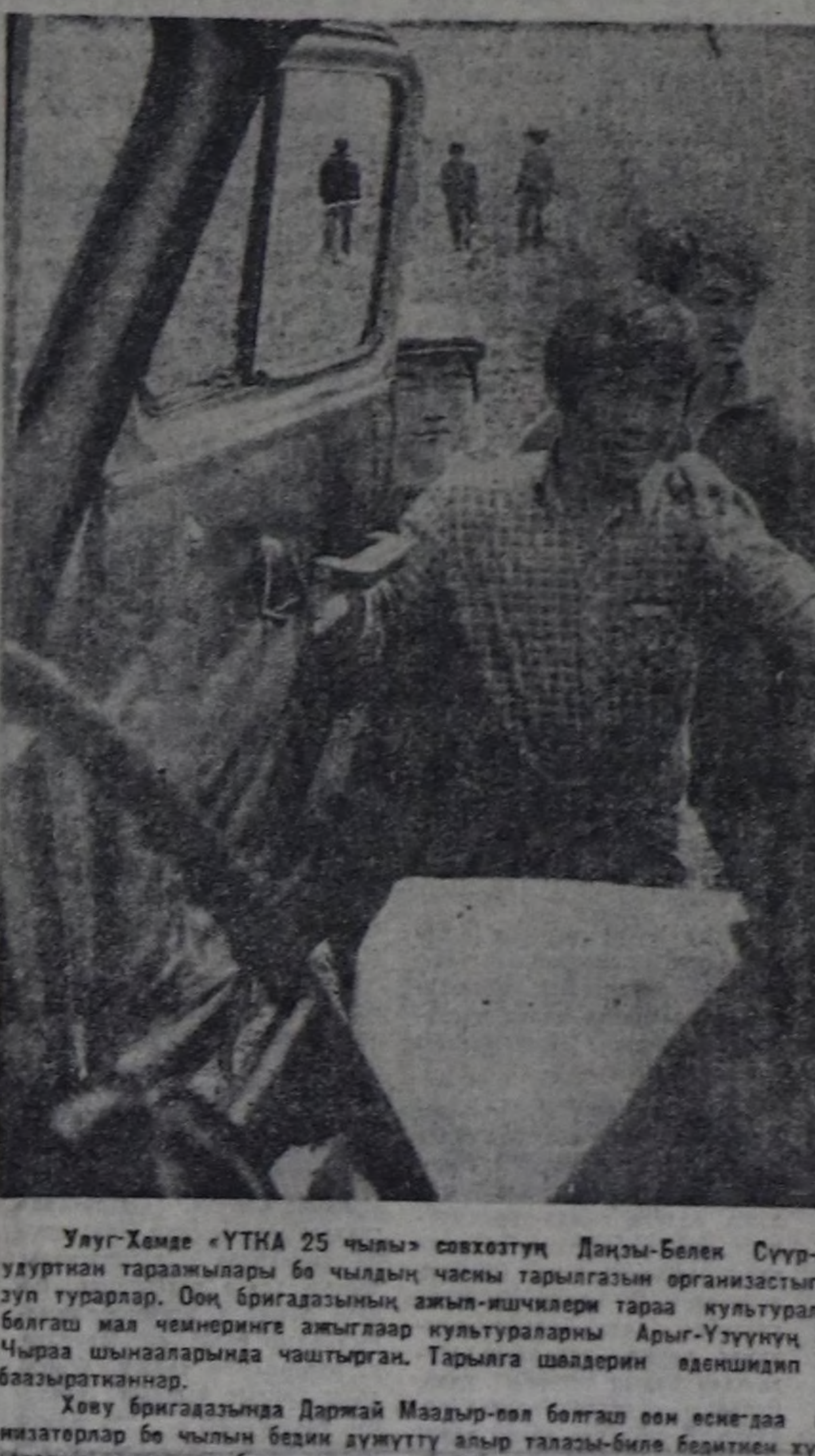
— Соңгулдаларны хөй мандаттыг кылдыр эрттирери чүүлдүг. Ол ышкаш Советтерниң депутаттарынга кандидаттарны үстүкү органнар докталдып бээри шын эвес, оларны коллективтер боттары шилип, делшидер херек. Советтерге президиум турары черле чөп. Ындыг болганда, шиитпирлерни президиум хүлээп алыр, а күүском ол шиитпирлерниң күүселдезин организастаар апаар,—деп, ол чугаалаан.

Райкүүскомунуң секретары Серенмаа Шойжуң бодунуң саналынга хөй мандаттыг округтар турарга таарышпазын чугаалаан. Ооң аңгыда, удуртукчуларны депутаттар кылдыр хөйнү соңгуур чорукту болдурбазы эргежок чугулазын айыткан. Амгы дуржулгадан алгаш көөрге, СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажылдар чорудар киидизин дужургеш, ону райкүүскомче шилчидер болза чогумчалыг дээрзин С. Шойжуң саналдаан.

* * *

Ол-ла районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының коллективиниң хуралынга Тезистерни чугаалашкан. Аңаа РАУК-туң даргазы Ш.-М. Сезээдар сөс алгаш, ук документиде партия талазы-биле бир кезекти киирген чүүлдүгзүнүп демдеглээн. Ында кирген чүүлдерге немештир партия райкомнарынга чүгле ийи секретарь турары четчир, ол ышкаш районда РАУК бар болганда, райкомнуң кедээ ажыл-агый киидизин дужурер болза эки дээрзин ол саналдаан. Амгы үеде байдал-биле алырга, ол РАУК-туң ажылын дакпырлаар, холгаарлаар, сандедээ чыыр киидис апарган.

Шаңгыр-оол СУВАҢ.
(«Шынның» корр.).

Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозтуң Даңзы-Белек Сүүр-оолга удурткан тараажылары бо чылдың часкы тарылгазын организастыг доозуп турарлар. Ооң бригадазының ажыл-ишчилери тараа культураларын болгаш мал чемнеринге ажыглаар культураларны Арыг-Үзүүнүң Кара-Чыраа шынааларында чаштырган. Тарылга шөлдерин эденшидип болбаазыратканнар.

Хову бригадазында Даржай Маадыр-оол болгаш оон эске-даа механизаторлар бо чылын бедик дүжүттү алыр талазы-биле бедиткен хүлээлгелерни алгаш, ам болур партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурган чарышта киржип турарлар.

ЧУРУКТА: Даңзы-Белек Сүүр-оол бригадазының тараажылары Кара-Чыраа шөлүнде.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДИПЛОМНАРНЫ — ДООЗУКЧУЛАРГА

СЭКП обкомунуң марксизм-ленинизм университединиң ийи салбырының — пропагандистер болгаш ажыл-агый удуртукчуларының салбырларының доозукчулары 64 кижиге дипломнарны июнь 6-да Политчырыдыышкын бажыңынга тывыскан.

Политчырыдыышкын бажыңының директорунуң оралакчызы Е. Д. Пала доозукчуларның хуралын ажыдып тура, марксизм-ленинизм университединге өөредилгениң бо эртип турар ийи чылдарында ооң эде тургустунуушкуну улам ханылап, дыңнакчыларның хөй кезии боттарының идей-теоретиктиг деңнелин бедидеринге кызымаккайын, чүткүлдүүн, харысалгалыын көргүскенин демдеглээн. Доозукчулар боттарының чедип алган билиин ам күш-ажылчы коллективтерге ажыл-херектер-биле холбаарлар.

Доозукчулар шупту пропагандист мергежилдиң дипломнарын алганнар. Оларның иштинде республиканың оттулар чүүл сайгарылга конторазының кол бухгалтериниң оралакчызы С. Э. Гребенкина, партия Кызыл хоорkомунуң киидис эргелекчизи А. А. Асташев, Кызылдың үлетпүр бараалдар садыының директорунуң оралакчызы Т. Ф. Ляшенко олар университетти кончуг эки доосканының дипломнарын алганнар. Доозукчуларның аразында «Красноярсктудугтранс» трестиң автобаазазының начальниги комсомолчу С. В. Шейкин, «Тыва обувьбыт» каттыжышкында бригадир Ф. А. Куликов олар база бар. Эш Куликов бо чылдың апрельде идик септекчилериниң бригадазын тургускаш, ону бот-орулга-чарылгаже шилчиткен. Бригада планныг даалгаларын ай санында күүседип турар. Бүдүрүлгениң удуртукчулары оларның ажылын үнелеп, деткий берген. Өөредилгени күш-ажыл-биле ынчаар холбап билирин көргүскен эске-даа доозукчулар хөй.

Валентина МААДЫР.

Ажыглалга кирер тудугда

ШУУДАЙ БЕРГЕН

Бай-Тал суурнуң чөөн талазында бедип үнген 784 олуттуг үш каът школа тудуу ырактан-на көстүп келир.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының В. В. Сурмалянга удурткан тудугжулар бригадазы ооң таваан салып, тудуг-монтаж ажылдарын эгелээнинден бээр дөрт чыл чөөкшулап орар. Эрткен күзүн ажыглалга киирерин планназа-даа, ажыл күжү болгаш тудуг материалдары чедишпезинден планда көрдүнген 1870 муң рубльден 1430 муң рубльди шиңгээткеш, ынчаар үеде ажылды түр соксаткан.

Ук тудугну Бай-Тайгада ажыл-агыйлар аразының кежүп чоруур механизастаттынган колоннаазынга дарый холга алыр даалганы берген.

Ам бо хүннерде ында «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының тудугжулары-биле кады Кызылдың № 1 тускай КМК-зының А. В. Даньшинге баштаткан сантехниктеринден, кезээлиг электриктеринден, АКМК-ның тудугжуларындан тургустунган 50 ажыг кижи аңгы-аңгы звеноларда үстүп авган ажылдап турар. Оларның эргезинде автокранны, бульдозерни, чүък машиналарын доктаамал быжыглаан. Янзы-бүрү материалдар-биле хандырылганы экижиткен.

Тудугнуң ажылдарын контрольга ап, дүргедээри-биле 11 кижи составтыг штабты тургускан. Ону АКМК начальниги В. М. Сегбе удуртуп, план ёзугаар кылдынып турар ажылдарны хүн санында түңнээрин чурумчуткан.

Одалга системазын, суг сордурар станцияны, арыгланыр өрээлдерни чедир кылыры, электри дамчыдар удазыннар киир шөөри, котельнаяның хөөлайын тургузуп быжыглаары, эжиктерни, соңгаларны эптээри удавас доостур.

Тудугжулар Сумбат Сурмалян, Славик Нурбекян, Вардан Маргарян, Алдын-оол Тойбухаа, Владимир Минеев, Оптуг-оол Салчак болгаш өскелерниң-даа шалыпчы ажылдаар турарын прораб Кызыл-оол Намзырай аажок мактаар.

— Апрель айның эгезинден эгелээш, 85 муң рубльдиң ажылдарын кылган. Чоокку үеде иштин, даштын арыглап аштаары, будууру, шевергээри, одалга системазын болгаш электри кожугларын шенээри дээш ажыл-ла хөй. Школа чоогун дескилээш, спорт шөлдерин дерип, ногаанчыдары база көрдүнген. Аңаа суурнуң чурттакчы чонунуң шефтерин база организастаар,—деп, АКМК начальниги В. М. Сегбе чугаалады.

Чаа тележилел-биле тудуп турар школаның иштин кандыг болурун сонуургап айтырдым. Ооң үш каъды 72 өрээлден тургустунган. Класс-кабинеттерден аңгыда, 165 олуттуг хуралдаар зал, библиотека, 132 дөрбелчин метр столовая, эмнелге өрээли, делгем спортзал, лаборатория, бойдус булуңу бар болурун тайылбырлады.

Алдынган темпини бичии-даа кошкатпайн, чедир кылыр ажылдарны июнь айның 30-ге чедир бүрүн дооскаш, күрүне комиссиязынга дужаарын тудугжулар хүлээнген.

Александр САНДАН.

КЫЗЫМАККАЙ ЧОРУУ-БИЛЕ

Шилип алган мергежилинге бердинген болгаш ак сеткилдиг, кызымак чоруу-биле коллективтиң бедик үнелелин чаалап алганнар Кызылдың № 1 автотранспорт бүдүрүлгезинде бар. Оларның бирээзи — үжен чыл ажыг стажтыг Николай Прохорович Андреев. Ол — идепкейлиг дагдыныкчы. Ол дугайын мурнакчы чолаачылар Ю. В. Шатохин, Б. П. Лубов болгаш эске-даа аныяктар бадыткаарлар.

Дуржулгалыг чолаачы баштайгы чылдарда «ЗИС-5»-ти башкарып турган, а амгы үеде күчүлүг «КамАЗ»-ты «чүгеннепкен» ай, квартал планнарын 135—140 хуудан кудулатпайн кызымак ажылдап турар. Эдилээн эдинге камныг болгаш кывар-чаар чүүлдерни хейну камнап ап, байлак дуржулгазын чалыыларга күзелдиг-биле дамчыдып берип турар.

Сандан САНДЮ.

ДУМЧУК ДУЖУНДА КЕЛГЕН

Чоокка чедир чамдык кижилерниң «Та кээр далайы, та келбес далайы» дээш мээжым олурулганы чажыт эвес. Эртемденнерниң санап кааны ылап-ла шын-дыр дээрзинге шагаан-арыгжылар эрткен күзүн бүзүрээн: ынчан сугнуң деңнели эрги хоорайдан ырак эвес черге кээп доктааган, чер адааның суглары чамдык бажыңнарның подвалдарынга сыстып кээп эгелээн. Ынчан-на дүвүрээзин кедүрер турган. Ынчалза-даа кижилер база чамдыкта бызаага дөмей апаар боор ышкажыл — думчукка тулуп келбээнде сугжу апарбас.

Ам суг адаанга баар зонада ёзулуг дүвүрээзинниг байдал тургустунуп келген. Чаа-Хөл орнунда далай чалгып чыдар. Ылаптаан санаашкыннар-биле, июль 1-де кылымал далайның деңнели 529 дугаар демдекке (Кара-Тал суурнуң орнунга) кээр. Август 1-де эрги Шагаан-Арыг девискээринге, сентябрь 1-де ооң үстүнде 537 дугаар демдекке, а октябрь 1-де Алдыы-Шынаа дужунда паром кежиинге кээп, далай бодунуң доктаамал турушун ээлептер. Ам Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг шыгжамырының чогуур демдекке чедир долуп кээрин айлар-биле эвес, хонуктар-биле санаар үе келген.

Суг адаанга баар зонаны белеткээр талазы-биле СЭКП ТК-ның Секретариадының шиитпирин хажык чок күүседир дизе, үстүнде айыткан хуусаалар дургузунда санитарлыг арыглаашкынны чорудар ужурлуг. Ону чорударының эң кол ажылдары эрги хоорайга онаажып турар. Чүгле оон ырадыр черниң хемчээли 186 муң кубометр. Ындыг болуру-даа чөп, чүге дээрге автотранспорт бүдүрүлгези болгаш нефтебааза турган черлерниң довураан 1,5—2 метр хандыр ап, ырадыр дажыглаар апаар. Бо ажылды ой-шаанда чорудар дизе, хүннүң-не 15-20 автомашина, 6 экскаватор, 12 бульдозер ажылдаан турар ужурлуг. Мындыг болуру ам-даа чедип алдынмаан.

Эрги хоорайда арткан өг-бүлелерни, организацияларны көжүрер ажыл оожум темпилиг чоруп турар. Беш айларның түңнели-биле Шагаан-Арыгның тудуг организациялары планныг онаалгаларын күүсетпээн. «Чидирген темпини келир айда чыпшыр чедер бис»— удуртукчу бүрүзүнүң мындыг аазаашкыннар-биле камгалаары чаңчыл апарган.

Хоорайның санитарлыг арыглаашкынын «Тыва хамааты тудуг» трестиң септелге-тудуг участогу чорудар ужурлуг. Ооң даргазы Аркадий Блиновтуң чугаазы-биле алырга, арыглаашкынны дүрген темпилиг чорударынга ээлерни көже берген бажыңнарны кара туразында эжелепкен чамдык хамаатылар шаптыктап турар. Эрги хоорайда ындыг өг-бүлелерниң саны үжен чеди. Кижилер чурттап орган бажыңы бузуп-ла эгелээр эвес, дарганың чугаазында чөптүг чүүлдер база бар. Чүгле хоойлу-дүрүмнү оюп, кара туразында ээжылап турар кижилерге Улуг-Хем райкүүскомунуң дыңнамайн турары элдеп.

Шагаан-Арыгны көжүрерни чүгле район организацияларының херээ эвес деп чүве билдингир. Амдызында мага Агроүлетпүркүркомунуң, Иштики херектер, Чырыдыышкын министерстволарының болгаш эске-даа эрги хоорайга хамаарылгалыг ведомстволарның киржилгези кезуулбейн турар. Кок-Чыраада болгаш эрги хоорайда үстүнде организацияларга хамааржыр эрги тудуглар амга чедир шагжая берген тургулаары канчап-даа таарышпас.

СЭКП Улуг-Хем райкому болгаш райкүүском хоорай көжүрүлгезин ой-шаанда боттандырар дээш хемчеглерни ап келген. Бо чылын ажыглалга кирер ужурлуг школа болгаш эмнелге комплекизиниң тудугларынга күш-ажылчы коллективтерни мобилизастаары көрдүнген. Ам ажыглалга кирер ужурлуг чуртталга бажыңнарының дегерезиниң иштики ажылдарын аңаа чурттаар кижилер боттары кылырын чурумчуткан. Херек апарза албан, организация черлериниң, харын-даа райкомнуң болгаш райкүүскомнуң бажыңнарын шоочалааш, шупту тудугну шефке алыр апаар.

Хоорай көжүрүлгезин бир хуусаадан эске хуусааже көжүрүп-ле турган болгай бис. Ам соңгаарладыр аргавыс чок — далай думчук дужунда келген.

Кодур-оол ОЮН.
(Бистиң корр.).

Үндезин реформаның оруу-биле

МАЛЧЫННАР СҮМЕЛЕШКЕН

ХУРАЛДЫ ЧҮҮ ДЭЭШ ЭРТТИРЕРИЛ?

Малчыннарның хуралының хүн айтырыы: «Кыштаглаашынының эртием байдалы болгаш моон соңгаарғы сорулгалар дугайы». Илеткелчи — СЭКП райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел.

Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларының экономиказында кол черни мал ажылы ээлеп турар. Ол чүгле зонада эвес, харын республикада безин малчын районнарның бирээзи. Ындыг болганда, ында мал ажылының чедиишкини, ол адырның четпестери-даа нийти республикага база элээн салдарлыг.

Бир-тээ, эде тургустунуушкун үези, өг-бүле кезээзиниң үези болганда, районнуң малчыннарында кандыг-кандыг чаа чүүлдер барыл дээрзин илеткелчи чугаалады. Чаа чүүлдер ийи-чаңгыс бар-дыр: чыл эгезинден бээр 101 малчын өг-бүле кезээзинче кирген-дир. Оларның иштинден амгы үеге чедир 17 хойжу төрүүр 100 хойга өнаашты 90-дан 105 чедир хураганны, анайны алган-дыр. Чыл санында-ла доктаамал бедик көргүзүглерни ап келген малчыннарны илеткелчи адады. Мурнуку хевээр. Экономиктиг өөредилгени багай эвес организастаан, сөөлгү түңнел кичээлдерге малчыннар шылгалдаларны туткан, мергежил аайы-биле класстарны оларга тывыскылаан, ынчангаш дужааганнарның алыр шалың төлевирин өстүрген.

Бүрүнеге ээтти, дүкту, сүттү бүдүрүп, дужаап турар улустуң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары — ажыл-агыйлаоның бирги сорулгазы. Бай-Тайгада сөөлгү ийи чылда 28 хойжу өг-бүле чурттагалга байдалын экижиткен. Бригадалар төптеринде база малчыннарда-даа 16 чунар-бажыңнарны туткан. «Бай-Тал», «Мурнакчы» база «Кызыл-Даг» совхозтарның малчыннарының дыка хөй кыштагларында кышкы үеде доктаамал кывар электри чырыын киирген. Малчыннарның амыдырал хандырылгазынга хамаарышкан чамдык чүүлдерни база кылып турар.

Ынчалза-даа Бай-Тайганың мал ажылында улуг четпестер чыл санында удамчылап турар. Хуралга ол дугайын хаказы-биле сайгарып көөр, кымны, чеже кижини — малчынны, зооветспециалисти хемчег алганын база адаар боор деп бодаан мен. Чок, мурнуку хевээр-ле ол бүгү шыңгыы четпестерниң дугайын илеткелчи нийти кырыбиле адап кагды. Хуралга олурган кижи бир-ле четпестиң дугайын дыңнааш, ол чүге ындыг чоор, ону чидиреңбиле кандыг хемчег алган ирги деп, доораан-на айтырыгны сала бээр чорду.

Эрткен чылын районнуң ажыл-агыйлары малга четчир санныг чем баазазын тургузуп шыдаваан. Чүге? Шуут-ла арга чок болганы ол бе? Бар турган. Хамыктың мурнунда ол чүл дээрге, тайга сигенин кескен эвес, ону мурнунда араттарның белеткеп турганы ышкаш кескеш, долгактап турбаан. Сугаттыг-даа черлерни четче ажыглаваан. Чижээлээрге, «Кара-Хөл» совхозта ындыг чүүлдерниң дугайында «Шын» солунга мурнунда каш удаа бижип, улус саналдарын киирип турду.

Ийиде, малдың семиртилгезин эки организаставаан дээрзин илеткелчи айыткан. «Мурнакчы» совхоз хураганнарын октябрь айга чедир уэуп аңгылаан. Ындыг болганда, семиртилгеге саадалдыг бир чылдагаан ол-дур. Зоотехниктиг негелделерни ук совхозтуң дирекциязы (К. Хертек) чүге күүсетпээнил, ол дээш анаа кым кандыг хемчег хүлээткенил? Бо ажылды харылаар, хайгаараар РАУК (С. Миносянц) база бар. Хураганнарны ынчага чедир нелеринден аңгылавайн турда, агроүлетпүр каттыжыышкынын оон-биле чүге эптежип тургаыл?

«Тээли», «Мурнакчы» совхозтарның сүт-бараан фермаларының, «Кара-Хөл» совхозтуң Делег-Холда өшкү бригадазының чамдык кажааларын кыш дужуп, хар чаап, соок улгадып келгенде, девидеп септээн. Шак мындыг даамай, ажыл-агыйжы эвес чоруктар чүге чедиргенил?

Бо чылдың май 1-ге чедир 6000 ажыг мал өлүп хораан. Анай, хураганның баш саны эрткен чылдың ол-ла үезинде турганындан 1345 баш эвээжээн. Николай Иргит, Шожал Байыр, Сүге-Маадыр Иргит, Евгений Эрелчин, Багай-оол Казырык, Борис Дамбаа болгаш өске-даа чамдык хойжуларның коданнарындан 54-тен 94 чедир мал төлү хорап турда, оларның кожаларын, совхозтарның удуртукчуларын, бригадирлерни, мал эмчилерин, зоотехниктерни чүге дүвүретпээнил? Бо талазы-биле чылдагаан — агаар-бойдуста база бар-ла харын, ынчалзадаа кол-ла чүве — кижилерде-дир. Кандыг кончуг ындыг амыр-шөлээн боор чүвел?

Мөдерелдиг кижилерниң ажаалда-хайгааралында малмаган хамаанчок, черниң черлик амытаннары безин өзүп көвүдеп турар ышкажыгай. Бай-Тайгада өшкү мал хөй. Бо чылдың эгезинде анаа өшкү азырап тускай ажыл-агыйны-даа тургусту. Бо районда өшкүнүң саны ам эрткен чылдаазынга бодаарга, 2200 баш эвээжээн. Оон кайы хире каража-когаралга ажыл-агыйлар таварышканыл?

Малды өстүрерде, хамыктың мурнунда ооң төрүүрүн көвүдедир ужурлуг. Ындыг турже, Бай-Тайга районнуң совхозтарында төрүүр өшкү нийтиниң коданның чүгле 40 хуузу болуп турар, өскээр чугаалаарга, 1000 өшкүнүң 400-ү төрүүр. Мындыг турда, мал ам канчап көвүдээрил? Төрүүр малдың баш саны нийтизи-биле кайы хире болурун Бай-Тайга районнуң зооветспециалистери билир хирезинде чүге ынчаар ажылдап турарыл, ынчаш?

База бир чаржынчыг түңнел: бо чылын «Бай-Тал» биле «Мурнакчы» совхозтар 100 өшкүден-не 33-34-ле анайны камгалап алган. Ол малды ажаап, кадарып турар кадарчылар, сакманчылар ук совхозтарда бар бе? Бар. Канчаар ажылдаарга, ындыг чөгенчиг куду көргүзүглүг болур чүвел — кижи кайгаар.

Район ам чартык чыл планын күүседир дизе, 209 тонна ээтти дужаар. Арган-чөлдүр малдыг улус ону канчаарыл ам?

«Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы мурнунда республикага мурнакчыларның санынга кирип турду. Эрткен чылын бир инектен-не 1564 килограмм сүттү саггаш, республиканың көргүзүүнден 90 килограмм эвээш. Ажыы-биле чугаалаарга, ында ажыл сандараан-дыр. Ынча деп дорт чугаалаар херек. Өөделээриниң орнунга, кудулап турар.

Ховар болур мындыг хуралга келген малчыннар боттарының дүвүрелин, арга-сүмелерин албадал чокка чугаалап турдулар. Чамдыктары бо:

Людмила Күжүгет, «Кара-Хөл» совхоз: —Сарлык биле чылгы малче кичээңгей кошкак. Чарыгдал-ла үнмес мал дээш, оларга кажаа-хораа туттпайн, сиген белеткевейн турары чажыт эвес. Ол октатшын эвес. Бо малдарны орта кадарбас, одар-белчиирин солувас, черже чалапкаш, ында-хаая барып тегерип каар. Оларның сүдүнден орулга ап болур. Чоокта чаа өөрүм улуглар-биле сүмелешкеш, сарлыкты саап, оон саржаг бүдүрер деп шиитпирледивис. Совхозтуң дирекциязы бистиң деткиди. Амгы үеде 50 сарлыкты аңгы уэуп, чаажыктырып эгеледивис. Оон аңгыда, совхоз 50 бени саап, оон хымыс кылгаш, чоңга садар сорулганы салган.

Херелмаа Күжүгет, «Кызыл-Даг» совхоз: — Малчын бүрүзү күзүн хууда база нийтиниң малынга сигенни шыдаар шаа-биле белеткеп алтар болза, кышка удур курлавыр тургустунар.

Кылаң-оол Хертек, «Мурнакчы» совхоз: — Тарып боозадылгада эрендей, сан сүрер чоруктар бар. Оңу моон соңгаар контрольга алыр херек. Малды семиртилге мурнунда, соонда ийи катап ыяап-ла деңзилээри чугула. Ынчан ажылга харысалгалыг болур, немелде төлевир дээш малчынның сонуургалы бедиир.

Маңнай Энеш, «Бай-Тал» совхоз: —Малды уксаа, өңчүзүн, назы-хар, эр-кыс аайыбиле аңгылаар талазы-биле зоотехниктерниң ажылы четпес. Тайгада чайлагларже бригадирлер, тускай эртемниглер ховар баар. Ооң чылдагааны — аът мунмазында. Моон соңгаар оларның ажылын эде тургузар, ажыглаан машина-техниказының элендизин, кывар-чаар чүүлдерни чарыгдааны дээш шалыңындан тыртса чүл?

Эрес-оол Даржаа, «Мурнакчы» совхоз: — Малчыннар сөөлгү чылдарда ырак, сериин, оът-сигенниг тайгаларже барбас, машина чедер черлерге чайлаглаар, малын эки семиртпес-тир. Оон аңгыда, малды малгаштыг кажааларга тургузар, эртен, кежээ одарлатпас чоруктар-биле эптеш чокка демисежир херек.

Дамба Салчак, «Кара-Хөл» совхоз: — Бистиң совхозтуң Даштыг-Холда кыштаглары төрүүр хойга таарышпас. Өскээр кежүрер хемчеглерни дарый алыр болза эки. Мурнунда турган ийи хойжу бригаданы чаңгыс кылдыр катканы таарышпас, чер аразы ырак, башкарары бергедээн...

Чамдык малчыннарның бодалы ындыг. Ажык-чарлыг үеде оларның саналдарын районнуң удуртур органнары, зооветспециалистер хандыр өөренип көргеш, шуут-ла боттандырары-биле хемчеглер алгаш, оон оларга катап дыңнадыр болза эки. Улустуң санал-оналын ап турарының херээ ол-дур. Оон башка хуралды чыгган херээ чүү боор.

Ук хуралга малдың чайгы семиртилгезин эки организастаар, чем-суурум тургузар, келир кышка хынамчалыг белеткенир талазы-биле хемчеглерни хүлээп алган. Олар даргаларның, зооветспециалистерниң столдарынга анаа хаапжаң дүптеп, папка ээлеп чыдарын болдурбас херек. Бо хемчеглерниң боттанганын хынаар, чугаалажыр үе база туруп келир.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр).

ЧУРУКТА: Биче Севеновна Монгуш Кызылдың «Чечек» ательезинде шевер даараныкчыларның бирээзинге санадып, эр улустуң хептериниң иштики тодарын кылырын бедик шынар-биле дужаап турар.

Ол бо коллективке он сес чыл болган. Бедик көргүзүглерни ажылынга чедип ап турган. Бүдүрүлгеде күш-ажылдың хоочуннарының аразында ооң чуруу бар. Ажылга бедик харысалгалыг болуп, бригадазында аныяктарны даараныырынга өөредири-биле хүлээнип алган.

Ооң ажылдап турары Валентина Коневага удурткан бригадазы бо чылдың беш айларында эки түңнелдерлиг болган. Продукция кылырын база сайгарарын ажыр боттандырып турар. Даараныкчы Биче Монгуш СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга тураскааткан даараныкчылар чарыжының мурнуку одуруунда.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЧАЗЫНДАН САЛГАП АЛГАН

Өвүр районда «Коммунизмче орук» колхозка эң баштай келген машинага ажылдаарын Толум-оол Сатка бүзүрээн. Ажыл-ишке алыс черле кызымак кижи болгаш машина-техниканы дүрген шиңгээдип, чолаачының ажылынга ол шуудай берген. Ооң оглу Чкалов ачазының машиназының кабиназынга бо-ла олуруптан чоруур. Ачазы-биле кады ынай-бээр чорааш, ооң машинаны канчаар башкарып чоруурун топтап көрүп, өөренип ап чораан. Оглу эр боол өзүп, эзеңгиден тептиниптер апарганда, тутсуптар болу берген. Шак ынчаар машинаны мунуп өөренип алган. Ачазы машина септей бээрге, анаа дузалажып тургаш, машинаның тургузуун билип, септеп безин өөренип алган. 1960 чылда школаны Чкалов дооскаш, Чадаанада автоинспекция черинге чеде берген. Дүрүм ёзугаар эртер ужурлуг бүгү шылгалдаларны чедиишкинниг дужаагаш, чолаачының шынзылгазын ол холга алган. Ол олчаан амыдырал-чурттагалгазын Толум-оол оглу Чкалов машина-техника-биле кажан-кезээде харылзаштырып, чолаачылап келген. Машина-техникага ооң билии улам быжыгып, арга-дуржулгазы байып, шыырак чолаачы болу берген. Мунган машиназынга камныг, ону үргүлчү хайгаарап, техниктиг ажаалдазын удур-ла кылып чоруур.

Өвүр районнуң хереглекчилер ниитилелинде ол 22 чыл чолаачылап турар. Мурнакчы чолаачы деп мактадып чоруур. Хереглекчилер ниитилелиниң хлеб сөөртүр машиназын ол мунуп турар. Ооң ажылы кончуг харысалгалыг. «Кызыл тук», «Коммунизмче орук» совхозтарның төвүнче, бригадаларже хлебти сөөртүп турар. Чонну хлеб-биле хандырары белен эвес херек. Ооң адынга чоннуң, хереглекчилер ниитилелиниң талазындан хомудал чок. Адазының ажылыжын салгап алган чолаачы Чкалов Толум-оолович Сат чонга мынчаар кызымаккай бараан болуп чоруур.

Успунай СААЯ.

Хоорайывыстың арыг агаары дээш

ИЙИГИ ЧЕРГЕНИҢ АЙТЫРЫЫ ЭВЕС-ТИР

Солуннарга агаар хирлениишкининиң дугайында парлаттынып турган материалдар номчукчуларның кичээңгейин доюлдуруп турар. Одалга сезонунуң үезинде хоорай кырында диргелген ыш нормадан ажып, кижиниң кадыкшылынга айыылдыг байдалды тургузуп турары соңгаарлаттынмас шиитпирлерни хүлээп алырын негеп келген.

Атмосферажке хоралыг чүүлдерни канчап үндүрбезиниң аргаларын Кызылдың педагогика институдунуң башкызы М. Андрейчик «Тувинская правда» солунга бижээн. Хоорайның санэпидстанциязының санитар эмчизи В. Назарова, пенсионер Г. Некрасова олар база бо чугула айтырыгны көдүрүп турган.

Безерек котельнаяларны хаары, хүл тудар дериглерни тургузары ыяш одап тургаш хуу бажыңнардан үнүп турар ышты эвээжедири —болдунмас эвес чүүлдер. Чылыгның үндезиннерин газчыдарының дугайында айтырыгга доктаап көрээлиңер. Республикада газ тывыжы чок-даа болза, ону киир сөөртүрүн көрүп болур. Ол база амыр эвес. Ынчалзадаа хөмүр-даш курлавырлары бисте эвээш эвес. Үлетпүр болбаазырадылгазынга кирбээнин газ кылдыр ажыглап болурунуң аргалары бар.

Чер адаанда чыдар хөмүр-дашты агаар хереглевейн кыпсырының дугайында бодалды Д. И. Менделеев чугаалап турган. Ооң соонда англи химик У. Рамзай газогенераторнуң төлевилелин чогааткан.

Шак ындыг арга-биле бөгүн үш электри станциялары — Москвада, Ортаакы Азияда болгаш Кузбасста ажылдап турар. Чер иштиниң газчыдылгазының дугайында ажыдыышкынны америк энергетиктер садып алганын бодаарга, ол ажыктыг болуп турар.

Ол технология ёзугаар хөмүр-даш электри тогунуң күжүбиле газче шилчий бээр. Ол ышкаш Днепропетровскиниң даг институдунуң ажылдакчылары хөмүр-даштың чер иштинде гидрогенизациязын чорудуп тургаш, синтетиктиг суук кывар чүүл алырының технологиязын чогааткан. Ол кандыг-даа хемчээлдиг черлерни ажыглаарынга эптиг технология.

Ону ажыглаар болза, экологтуг арыг кывар чүүл агаарны хирлендирбес. Ол кывар чүүлдү котельнаялар одаарынга ажыглап эгелээр болза эки. Хуу бажыңнарның печкаларын ону ажыглаарынга таарыштыр эде кылып ап болур. Кызылдың ТЭС-ти чаарты дериириниң төлевилелин көрүп тургаш, орта база ажыглап болурун өөренип көөр болза эки.

Хөй талалыг нарын техника-экономиктиг саналгалар болгаш үндезилелдер-биле чепсеглеттинген тускай албан черлери негеттинери чугаажок. Ындыг-даа болза түңнелдер үнелеп четтинмес. Ону аткаарлатпайн, бөгүнден эгелеп чагыглардан киирери чугула. Республиканың план органнары ону кичээңгейге алыр үе келген.

Хөмүр-дашты газче шилчидериниң идеязы хөй күштү үндүрерин негээр-даа бол, түңнелинде барып ол үре-түңнелди бере бээр. Муң-муң кижилерниң кадыын камгалап ап болур бис.

Амдызында кара ыштар хоолайлардан үнмүшаан. Төпте кондитер цегинден ыш агаарны баксыратпышаан. Үлетпүр зоназын төп одалга системазынче киирерин он ийиги беш чыл планынче безин киирбээн.

Эде тургустунуушкун үезинде экология айтырыгларын ажык-чарлыг болдуруп, калбак массаларның санал-оналынга дааныры артык эвес. Бүгү чүвени кижиге кылып турар болганда, ол ийиги чергениң айтырыы болбас.

Валерий БАЙГАЖАКОВ.
«Северовостокэлектромонтаж» трестиң тускай эптээр участогунуң улуг инженери.

Георгий НЕВОЛИН.
«Красноярск хамааты телевилел» институдунуң Тывада филиалының техниидис начальниги.

Партийжи информация

СЕКРЕТАРЬЛАР ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

СЭКП Барыын-Хемчик райкому совхозтарда парткомнарның, үлетпүр бүдүрүлге болгаш албан организация черлеринде парторганизациялар секретарьларының семинарын эрттирген.

«СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле парторганизацияларының сорулгаларының дугайында» илеткелди райком секретары И. Ш. Очур кылган.

Партийжи организастыг ажылды үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң түңнелдерин ханы анализтеп чугаалажыр болгаш келир өөредилге чылынга четчелээшкинни баш удур чорудар дугайында арга-сүмелерни райкомнуң инструкторлары Х. Л. Опул-оол, В. Ч. Чадамба берген.

СЭКП ТК-ның инструкциязын ёзугаар документилер-биле ажылды эге организацияларда чорудуп турарын нийти килдистиң эргеленчизи М. М. Кызыл-оол, коммунистерниң хууда херээн сайгарарының чурумун партиомиссияның даргазы Б. Д. Хөмүшкү чугаалаан.

Александр САНДАН.

КОНЧАА. ОРУЛГА. АЖЫК.

Бүрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлуну Тываның ном үндүрер чери беш муң хоолгага бо чылын парлап үндүрген. Ынчалза-даа бо чугула амыдыралчы документиниң тыва дыл очулгазы кошкак болганындан ук дептерниң утказын билип алыры номчукчу кижиге дыка берге.

Чижээ, «Коллективтиң бот-орулга-чарылгадан алыр орулгазы, ону хуваары болгаш ажыглаары» деп эгеде экономиктиг категорияларның аттары соора баргылаан. Чүге дээрге «выручка», «прибыль», «доход» деп орус сөстерниң кайызын-даа бир дөмей «орулга» деп тывалап каан.

Очулдурукчу биле редактор бо дептерни белеткеп тургаш, словарьны ажып номчувайн барганы дендии хомуданчыг. Бо чылдың № 1 «Агитаторнуң блокнодунда» экономиктиг тайылбырның автору биле редактору база ынчаганнар. А херек кырында А. Пальмбахтың 1953 чылда, Д. Монгуштуң 1980 чылда, Я. Хертектиң 1987 чылда редакторлааны орус-тыва словарьларында «прибыльды» — «кончаа», «выручканы» — «орулга», «доходту» — «ажык-орулга» деп тодаргай очулдуруп каан.

Мында «доходту» «выручкадан» ылап ылгаар төлээде, «ажык» деп тыва сөстү ажыглаары черле чөптүг. Социалистиг бүдүрүлгеде «ажык» дугайында чугаалаар бетинде, бо сөстүң капиталистиг утказынга Карл Маркс кайы хире кичээңгей салып турганын демдеглээри артык эвес. «Немелде үнениң капиталга болгаш ажыкка хувааттынары» деп тускай эгени бижип тургаш, «Капиталдың» автору мынча дээн: «Немелде үнениң бир чамдызын капиталист «ажык» (мен шыйдым—автор) болдуруп хереглепкеш, ооң өске чамдызын капитал кылдыр ажыглап, азы чыып ап болур». («Капитал»). том. 1 арын 605). Шыйып каан сөстү онзалавышаан, Карл Маркс уламчылаан: «Ажык» деп сөс ийи утка илередип, бирээде, немелде үнени капиталдан үргүлчү үнүп кээр продукт деп көөрүн, ийиде, ол продуктуну капиталист үргүлчү ажыглап, ону бодунга хереглээри хүрөңгиге немеп ап турарын илередип турар дээрзи номчукчуга билдингир. Бо ийи утканы хевээр арттырган ужурум чүл дизе ол сөс англи болгаш француз экономистерниң сөзүнге дүгжүп турар». База-ла ында.

Чүгле «доход» — ажыкты эвес, өске-даа экономиктиг сөстерни очулдурар өйде, словарьны, ыяап-ла ажыглаары албан, чүге дээрге бо одуруглар автору 1953 чылдың словарын чогаадыр комиссияның кежигүнү турган, очулдурган сөс бүрүзүн Тыва обкүүскомга бадыладыр турган. А. Пальмбах, Л. Чадамба, С. Сарыг-оол, М. Биче-оол болгаш оон-даа өскелер боттарының чогаадыкчы санал-оналын туюлунга чедир камгалаар аргалыг турган. Бир чижек. Совет деп сөстү көрүп турувуста ону «сүме», «чөвүлел» деп тывалааны саат чок бадылаттынган. Оон улашкан дыка шыңгыы, үр саналдашкан соонда, дараазында сөстерни бижиирин доктааткан.

«Дээди Совет», «чер-чер Советтери», «Совет Эвилели», «Профэвилел чөвүлели», «Делегейниң тайбың Чөвүлели», «Министрлер Чөвүлели». Бо очулгалар биске ам-даа бараан болбушаан.

Экономикага хамаарышкан сөстерниң ол хире мерген очулгазын ажыглаан допчу словарьны парлап үндүрерин бөгүнгү амыдырал негеп келген. Ынчанмас болза, чээрби ажыг чыл экономистээн мен безин бо талазы-биле бижээн материалдарны билбейн баар таварылга бо-ла турар-дыр.

Бүрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлунуң очулгазынга доктаап көрейн. Үстүкү органнарның чөпшээрели-биле бүдүрүлге чери бот-орулга-чарылганың ийи аргазын ажыглап, кончааны болгаш ажыкты норматив чижек ёзугаар хуваар. Оларны хуваар бетинде, орулга тодараттынган турар. Ынчаарга бүдүрүлгениң саарып, саткан продукциязындан болгаш ачы-дуза көргүскениңден кирген хамык акшаны «орулга» — «выручка» дээр. Ол бүгү саарып, саткан продукция биле ачы-дуза дээш эмгежок хөй шүүдел үнер болгай. Ол бүгү шүүделди «бот-үне» —«себестоимость» дээр. Орулганың акшазының түңү хамык шүүделден хөй болганда, бот-үнеден артыкталып үнген акшаны «кончаа» — «прибыль» дээр.

Оон ыңай садып саарган болгаш чарыгдавайн арттырып кааны мал чеми, үрезин дээн чижектиг хамык продукцияны бүдүрериңге үнген чарыгдалдан оларның материалдыг чарыгдалын, тодаргайлаарга, машина-техникага, эт-септе, хер-херекселге үнген шупту шүүделди казыырга, оон үнүп келген акшаны «ажык» — «доход» дээр. Ук ажык ийи кезектен тургустунар: ажыл төлевиринден болгаш арыг ажыктан.

Кончааны-даа, ажыкты-даа норматив ёзугаар хуваарының эвээш, көвей хемчээли коллективтиң бот-орулга-чарылгазының алыр орулгазының («хозрасчетный доход») дециелинден шуут хамаарылгалыг.

Кончаа хуваар апарганда, бюджетке, үстүү органнарга банкыга (чээли дээш) хамыктың мурнунда төлээр төлевирни кончааның акшазындан төлээр. Оон арткан акшаны «артынчы кончаа» — «остаточная прибыль» дээр. Артынчы кончаа коллективтиң бүрүн эргезинче шилчир. Ону чүгле бүдүрүлгениң бодунуң сайзыралынга болгаш шаңналга чарыгдаар. Артынчы кончаа биле шалың фондузу каттышкаш коллективтиң бот-орулга-чарылгадан алыр ажыы деп адаар.

Ажык хуваар апарганда, бюджетке, үстүкү органнарга, банкыга (чээли дээш) хамыктың мурнунда төлээр төлевирлерни ажыктың (кончааның эвес) акшазы-биле төлээр. Ам ооң соонда артып калган акша коллективтиң бот-орулга-чарылгадан алыр ажыы тургустунар. Шак оон бүдүрүлгениң бодунуң сайзырал фондузун казып каап тарга, чаңгыс аай ажыл төлевири артар.

Допчулаарга, кончаа хуваар коллектив шалың болгаш шаңнал фондулары деп ийи чүүл хөреңгилиг, ол ийи фондунуң бирээзин өскезинче октап, чирип болбас. Ооң чижээнге «Кызыл тараачын» совхозту ап көөрге, ооң 1987 чылда шалың фондузу 1710 муң, а шаңнал фондузу 224 муң рубль болган. Бир эвес бо совхоз ажык хуваар турган болза, чаңгыс шалың төлевиринге 1934 муң рубльди чарыгдаар турган ийик.

Кончаа хуваарганда, шалың биле шаңнал фондулуг, а ажык хуваарганда чүгле ажыл төлевир фондулуг болур. Ийиги хевирни чедип алыры совхоз бүрүзүнүң эчис сорулгазы, чүге дээрге ажыкты хуваары — дээди чада. Адакы чадага кончаа чок-даа апарза шалың фондузу магадылалдыг болганындан чамдык ажылдакчылар таваар ажылдап турар. Дээди чаданы теп алганда, ажык эвээш болган тудум, ажыл төлевири база эвээжээр. А хөйде хөй. Ынчангаш ындыг коллективке бюрократтың болгаш чалгааның бажын сугар чери тывылбайн баар.

Үстүнде ийи хевирни кичээңгейлиг өөренип, оларның чогум кайызын шилип алырын шиитпирлээринге коллектив кежигүннери идепкейлиг киржир ужурлуг.

Саңдый БАДАА.

АРГА-СҮМЕ ХЕРЕК

Хоочун коктуг дээри ышкаш, аныяк малчыннарга сүме кадып, оларның ажылы түңнелдиг болзун дээш чамдык чүүлдерни солун дамчыштыр бижиир бодаан мен. Чүге дизе шаг-үениң аайы-биле аныяк малчыннарга бергелер бо-ла таваржыр, ону канчаарыл деп айтырыг болганчокла туруп келир.

Бирээде, чазын саргы көвүдээр. Ол одарга тыптыр. Ынчангаш хойжу кижи кежүп баар черин, одарларны ыяапла баш бурунгаар көрүп, хынап алыр херек. Малга саргылар аажок хоралыг. Хойнуң кежинче ханылап нептерээн саргы күштүг малды чудадыр, а кошкактарын шуут өлүр чип, ханын соруп каптар.

Ынчангаш хойну саргыдан камгалап, дус чаштырарда хынамчалыг болур, эң ылаңгыя нарын дүктүг хойларның дүгүн чада тыртып чажар херек. Оон башка хойнуң кежинге четпес, дүктүң дөзүнге барбас, дүк бажынга баар, ынчан саргы өлбес.

Ийиде, аза-огу малга дыка хоралыг. Ооң үрезини четчип быжа бергенде, малдың боостаазында чем ажырар өгүнге сырлып кадалы бээр, оон кириңнеп кавыннаар, мал оъттап, сиген, чарба чип шыдавас апаар, оон өлүр. Аза-октуг черлерге хойну черле кадарып болбас. Аргалыг болза, ындыг оътту баш бурунгаар өрттедир херек. Оваарымчалыг болбас болза, ол өрт тайгаже, ховуже, аргаже база тарап, нептерел болур. Баштай совхозтуң дирекциязы, специалистер-биле сүмележир.

Аза-огунуң хоразы чүл дээрге, хойнуң кежинче ол чоорту кадалып кире бээр, оон ириңнээр, мал арыптар, өлүп-даа болур. Өрттетпес болза, ындыг оът үнген одарларның сигенин кезер.

Үште, удавас кыргылда эгелээр. Кыргаан соонда өшкүлерин, хойларын соокка доңурган болур. Доңат, хатшуурган бо-ла болгулаар. Хондур чаар чаъс аажок айыылдыг, чоорту хар-даа чаалтар. Ынчангаш кыргылда соонда малчыннар черле серемчилелдиг болур. Аргалыг болза, чылыг кажаалар чоогунга турар. Малга чаглак херек. Шуурган болза, ыжык черлерге хойну, өшкүнү бөле ай деп алгаш, оларны ыңай-бээр маңнатпайн, чаңгыс черге бөле тырып алыр, олар боттарының чылыынга ажырбайн баар.

Агаар-бойдустуң кандыг болурун радиодан, телевидениеден үргүлчү —кыжын, чайын-даа дыңнап, билип ап чоруур херек. Оон аңгыда Кызылдан кандыг-бир айыыл-халап дугайын (шуурган, хат-чаъс дугайын) районнарже телефоннап-даа дыңнадыптар болгай.

Аныяк малчыннар бо-ла бүгү чүүлдерниң дугайын хоочуннардан айтырып, сүмележип ап чоруур ужурлуг.

Доңган малды чылыг кажаага бузурнуктур кажаалап кааптазын база бодаар, ындыг таварылгалар турар. Кажаа хос, делгем, кыры хоопайлыг болур.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уламчызы. Эгези № 128 «Шында»).

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Биче-оол Димаа Кара-ооловна — улус депутаттарының Берт-Даг кодээ Совединиң күүскомунуң техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Кандан Мара Мөгеевна — районнуң хлеб бызырыкчызы.

Мясникова Татьяна Эренчиновна — райгазтың слесары.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Бодаалай Людмила Допчаевна — Чыргаланды ортумак школазының техажылчыны.

Бүрчүн Галина Михайловна — СЭКП райкомунуң бухгалтери.

Далай Анна Сандыевна — О. Шынаа ортумак школазының интернадының повары.

Ензак Клара Балдар-ооловна — районнуң харылзаа белдириниң Берт-Дагда салбырының почтальону.

Ланаа Анна Бадыевна — «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны.

Санчат Светлана Андреевна — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Сумучу Чечена Норзан-ооловна — Курстрах инспекциязының камгаладылгазын агентизи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Дондуй Валентина Монгушевна — Ак-Эрик суурда эмнелге амбулаториязының фельдшери.

Доржу Варвара Дамбаевна — «О. Шынаа» совхозтуң ажылчыны.

Кунгаа Надежда Шолаевна — ССРЭ-ниң Күрүне банкызының салбырының улуг бухгалтери.

Ондар Галина Чоодуевна — Самагалдай суурда подстанцияның дежурнуйы.

Оюн Динсмаа Дондуповна — мал өөрүглары-биле демисел чорударының станциязының санитарказы.

Сүлдүм Кызыл-Урут Милажаповна — Берт-Даг ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Увайзай Анна Хүлер-ооловна — Курстрах инспекциязының камгаладылгазын агентизи.

Үүргети Валентина Херел-ооловна — «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Агбаан Любовь Түлүшевна — Арыскан суурда уруглар садының кижизидикчи башкызы.

Донгак Анна Дүлүшевна — районнуң төп эмнелгезиниң повары.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Дыртыкпан Валентина Монгушевна — Булун-Терек ортумак школазының техажылчыны.

Санаа Валентина Монгушевна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Сундуй Дина Анай-ооловна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Монгуш Татьяна Тунчеевна —«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң 42 дугаар тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Намчыл-оол Валентина Бурьевна — Жданов аттыг совхозтуң уруглар садының кижизидикчи башкызы.

Тослан-оол Светлана Нетпит-ооловна — Арыг-Бажы ортумак школазының техажылчыны.

Хүлер-оол Татьяна Хууракловна — «Найырал» ажылчын кооперациязының магазининиң садыгжызы.

Шомбул Өшку-Саар Түлүшевна — Булуң-Терек суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Бады Татьяна Биче-ооловна— Булуң-Терек суурда өг-бүле ээзи.

Байбулатова Файза Александровна — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң 42 дугаар тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Балдан Раиса Ондаровна — «Улуг-Хая» совхозтуң вет-фельдшери.

Биче-оол Светлана Тембреловна — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Даваа Варвара Алексеевна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Дагбалдай Елизавета Тюлюшевна — Хайыракан ортумак школазының чанында интернаттың эргелекчизи.

Кызыл-оол Тамара Сергеевна — Булуң-Терек суурда өг-бүле ээзи.

Ноксал Елена Болотаевна — Чаа-Хөл суурда ясли-садтың нянязы.

Очур-оол Фаина Дукур-Ламаевна — Ак-Туруг ортумак школазының техажылчыны.

Сертек Любовь Донгаковна — улус депутаттарының Чаа-Хөл кодээ Совединиң күүскомунуң кассири.

Хүргүл-оол Татьяна Кыргысовна — «Найырал» совхозтуң саанчызы.

Чодак-Кара Зоя Даваевна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Ымый-оол Клара Андреевна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сантаагай Тамара Хавузаевна — «Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Сади Наталья Куровна — «Мөрен» совхозтуң саанчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Хайын Елизавета Дүмей-ооловна — районнуң агроулетпүр каттыжыышкынының тудуг талазы-биле инженери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың май 19.

ТЫВА АССР-НИҢ ПРОКУРАТУРАЗЫНДА

Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң ногаа өстүрүкчүлериниң бригадазынга акша-хереңгини ажыр тенээнинге хамаарыштыр соксаткан кеземче херээниң материалдарын РСФСР-ниң прокуратуразының хынаанының соонда, мурнунда бадыткап турганы ышкаш, онза улуг хемчээлдиг оорлаашкынның ук совхозка бадыткаттынмаанын тодараткаш, ындыг болганда айыткан төлевирлер-биле холбаштыр албан-дужаалдыг кижилерниң — И. Г. Лавриненконуң болгаш С. И. Ильенковтуң херелиишкиннерин кеземче херээниң аайы-биле шиидер үүлгедиг кылдыр көрүп болбас.

И. Г. Лавриненкога болгаш С. И. Ильенковка хамаарыштыр оларның херелиишкиннинде кем-херек үүлгедии чок болганындан кеземче херээн соксаткан.

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

СЕМИНАР-ХУРАЛ

Иштики херектер министерствозунуң системазында политорганнарны тургусканы иштики херектер органнарының ажылдакчыларының политиктиг быжыгылыышкыны дээш партияның чаа сагыш салыышкыны. Эрткен айның төнчүзүнде республиканың Иштики херектер министерствозунуң политажылдакчыларының, партия болгаш комсомол организацияларының секретарьларының семинар-хуралы болуп эрткен.

ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң системазында политорганнарның ажыл-чорудулгазының дугайында чугааны аңаа кылган. Семинар-хуралдың ажылынга партия, совет, комсомол органнарының, чогаадыкчы организацияларның, прокуратураның, юстицияның база ол ышкаш иштики херектер органнарының ажылдакчылары киришкен.

Иштики херектер министерствозунуң системазында чангыс аай политорганнарның тургустунганының дугайында илеткелди Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң политкилдизининиң начальниги Б. С. Шырап кылган. Илеткелде демдеглээни болза, партияның XXVII съездизиниң сөөлүнде чылдарда СЭКП Төп Комитеди, Совет чазак кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демиселди күштелдиреринче эрге-хоойлу камгалалының органнарының ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдарынче угланган элээн каш хемчеглерни ап чоруткан.

Иштики херектер органнарынга дааскан ажыл-херектерниң күүселдези милиция ажылдакчылары-биле партийжи-политиктиг ажылдың деңнелинден, политорганнарның, политаппараттың организакчы ажыл-чорудулгазының үре-түңнелдиинден, партия эге организацияларының дайынчы шинээн кайы хире бедидип турарындан улуг-биле хамааржыр.

СЭКП обкомунуң административтиг органнар килдизиниң эргелекчизи Д. Б. Ондар, СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина, ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин, Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң башкызы В. А. Петренко болгаш өске-даа харысалгалыг ажылдакчылар семинар-хуралдың киржикчилеринге чүве чугаалаан. «Шын», «Тувинская правда» солуннарның ажылдакчылары, Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Т. Ч. Салчак, культура министриниң оралакчызы В. И. Борисенко, Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы К.-Э. К. Кудажы, Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы С. Ш. Саая-биле семинар-хуралдың киржикчилери ужурашкан.

ЧУРУКТА: семинар-хурал үезинде.

Милиция ажылдакчызының дугайында

ЭКИ КИЖИ

Кызыл районда хөй чурттакчылыг Сукпакка ажылдаар бузурелдиг милиция капитаны В. К. Григоровка онаашканы таварылга эвес. Ол чериң девискээринде бир улуг совхоз, 819 дугаар геология-шинчилел бөлүү, сөөк далганы бүдүрер завод, хаван ажаап тудар комплекс болгаш өске-даа чугула объектилер бар.

1986 чылдың март айдан бээр ол мында участок инспектору болуп ажылдап эгелээн. Ол-ла районнуң Кара-Хаак болгаш Черби суурларга инспекторлап ажылдап турган, күүседип чорууру албан-хүлээлгезинге элээн дуржулгалыг болу берген.

—Мени амгы ажылымга багай эвес хүлээп алган — деп, Виктор Кузьмич сактып олур. — Ажыл-херектерни изин-биле сегирип алган мен. Аңаа таарзынмайн барганнар тургулаан, «тозовка»-биле бажыңымның соңгазын бооладылар, бир катап чунар-бажыңымны база өрттедипкен. Ынчалза-даа меңээ удур кижилер чүгле ийи-чангыс болган. Суурнуң улуг-даа, бичии-даа кижилери мени хүлээп алган.

Аңаа немей каалы, чүгле хүлээп албаан, В. К. Григоровка олар дузалажы берген. Дузалакчылар хөй: штаттан дашкаар инспекторлар —Владимир Осипович Белоногов, Геннадий Васильевич Орлов, Владимир Иванович Сусликов, Валерий Александрович Чылбак, Борис Анисимович Чураков. Эки тура улусчу дружинаның командирлери, харысалгалыг ажылдакчылар — Виктор Гурьевич Бессонов, Николай Константинович Юзеев, Николай Захарович Горпанюк, Борбак-оол Иргитович Араптаң олар участок инспектору-биле кады корум-чурум камгалалының дежурнуйлаашкынынче үнүп турар. Кодээ Совет күүскомунуң даргазы Дуктуг-оол Мынываевич Монгуш база идепкейлиг чорууп көргүзүп, корум-чурумну быжыглаарының бүгү хемчеглерин ап, дружинниктер-биле үргүлчү кады чоруп турар.

Хөй кем-херек үүлгедиишкиннери болбайн турар-даа болза, профилактика ажылын үргүлчү чорудары негеттинип турар. Учётта моон мурнунда шииттирип чораанннарның, корум-чурум үрээшкиннери үнүп болур өг-бүлелерниң даңзызы тургустунган. Брага болгаш самогон кылыр 30 кижи бар, оларның барык чартык кезии—пенсионерлер, олар-биле ажыл хөй шак-үени ээлеп турар.

Бир катап суурга эрткен рейдиге кириштим. Таарымча чок дээн черлерге безин корум-чурум үрээшкиннеринге, ээзиртир суксуннарны бажыңнарынга боттары кылыр чоруктарга ынчан таварышпаан бис. Байдал экиде өөрүнчүг болур чораан. Арагалаар чоруктарның кызырлып турарының кол чылдагааны болза, өлче удур хөй-ниитиниң күжүн доктаамал мөөңнеп турары. Маңаа, бир дугаарында, эки салдарны участок инспектору В. К. Григоров, арагалаар чорук-биле демисел чорудар комиссияның даргазы Егор Иванович Печенкин, комиссия кежигүннери чедирип турар.

Совхоз директору В. Г. Бессонов участок инспекторунга боттуг дузаны болгаш эш хуу деткимчени доктаамал көргүзүп келген. Совхозтуң тускай эртемниглериниң дежурнуйлаашкыннарының графиги дузалал пунктузунда бар. Автомашинаны база берип турар.

Корум-чурум үрээшкиннеринге идиглиг, чоннуң дыжынга шаптыктыг болуушкуннар эвээш эвес. Чижээ, инспектор сезен мотоциклди учётка алган. Чүге дээрге, ооң-биле элээди оолдар чурттакчыларның дыжын үреп, кудумчуларга орай кежээге чедир хөлзеп кээр. Оларга Кызыл хоорайдан келген мотоциклдиг оолдар база каттыжып турар. Кандыг-даа документилер чокка «Юпитер-5» мотоциклди сески классчы Владимир Прохожев мунуп чоруп турган, дузалал пунктузунга чедирген. Ооң ада-иези ховуда ажылдап турар, аңаа бир неделя болур, бир неделя болгаш бажыңынга дыштанып келир. Элээди оол ооң уламындан хайгааралдан үнүп турар.

В. К. Григоров бодунуң ажылын чүгле сагындырыг-биле кызыгаарлаваас. Владимирниң өөренип турары школага база чедер, ону экзаменнерге кииреринге база дузалажып турар. Ол оолдуң алгебрага элээн бергедежип турарын билир.

Чай келгени-биле холбаштыр элээдилер-биле ажылда айтырыглар-ла хөй. Совхозтуң баазазынга аът спортунуң секциязы ажыттынган турган, оолдар аңаа күзелдии-биле кээп эгелээн. Аъттарны ажаап, оларны карактажып турган. Ынчалза-даа секцияның тургузуу, спорт-массалыг ажылдар талазы-биле инструктор Борис Бунгаа секцияны сөөлгү үеде чорутпайн барган, ол дээш оолдар аажок сагыш аарып турар.

Элээди оолдарга совхоз картинг садып алган, ынчалза-даа оларның артык кезектери чок, ынчангаш элээди оолдар хоорай биле суур аразында өрү-куду чоруп туруп берген деп, Виктор Кузьмич чугаалады. Бо талазы-биле айтырыгны школа, кодээ Совет, комсомол организациязының мурнунга ол салып турган.

Назы четпээннерни күш-ажылга хаара тударының айтырыглары багай шиитпирлеттинип турар. Күш, энергия, күзел бар. Ону углап башкарар, ажыглаар арга чок. Алс Серен, Слава Хомушку, Олег Ондар, Кара-оол Седен-оол болгаш өске-даа оолдар дузалал пунктузунга бо дээш келгилээн. Бир эвес кижилерни ажыл-херектерге хаара туттунмаза, оон таарымча чок чүүлдер үнүп болур. Оларның «тып алыры ажылдар» кымга-даа таарымча чок болуп турары билдингир. Магазиннер, буфеттер оорлаары, корум-чурум үрээри оон үнүп турар болгай. Шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларның бир кезиин маңаа киирдим. Ол бүгүдеге участок инспектору киржилгелиг болуп турар.

В. К. Григоров районда эң эки ажылдыг инспектор, чоп ону хүндүлээр болгаш деткиир. Ол-бо айтырыгларлыг кижилер аңаа үргүлчү келир.

Мария КУЗЬМИНА.
Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң политкилдизиниң парлалга бөлүүнүң инструктору.

ХЕРЕККЕ АЛБААНЫНЫҢ УРЖУКТАРЫ

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң хамаатызының паспорту дээрге хамааты кижиниң бодун, ооң совет хамаатыга хамааржып турарын шынзыдып турар кол документ. Совет паспорт дугайында чоргаарал бүргеттинген кайгамчык одуругларны шылгараңгай шүлүкчү Владимир Маяковский бижээн. Совет Эвилелиниң хамаатызы деп бедик атты шынзыдып турар чугула документ, шынап-ла, бистиң чоргааралывыс. Ол ат-биле совет кижилерниң бүгү салгалдары боттарының эрткен, амгы, келир үезин холбап турар.

Ынчалза-даа паспортту эдилеп, ажыглап турарында бүгү-ле чүвени таарымчалыг дээр болза, херек кырында байдалга дүүшпейн баар боор. Чамдык хамаатылар аңаа кам чок, ону херекке албайн турар. Ооң арыннарын хирлендирип, бүдүкка былгап, сып, харын-даа паспортту чидирип турар таварылгалар бар. Ээ-харысалга чок кижилер, херекке албайн, бо документини аңаа-ла саазын кылдыр көрүп турар боор. Херек кырында алырга, ол дээрге эң чугула документ, бистиң ада-өгбелеривистиң күзеп-манап чораан сагыш-сеткилиниң херечизи, бистиң салым-чолувус. Боттарывыстың дугайында бүгү-ле кыска дыңнадыгны ында киирген. Паспорт кижиниң, совет кижиниң амыдырал байдалының эң долу кылдыр көргүскен бижиглели-дир.

ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң, өске-даа эвилелдешкен республикаларның хоойлу-дүрүмнеринде паспорттуң ужур-дузазының дугайында демдеглеп айыткан. Төрээн чурттуң калбак, делгем булуңнарында чурттап турар совет кижилерниң үзел-бодалы база ол чүүлдерде илереттинген. Оон үнүп келир түңнел кымга-даа билдингир болгу дег. Ынчалза-даа паспорттуң «өртээ» он рубль деп санап турарларның бары хомуданчыг.

Паспортту өжегерээн үрээни, кам чок база серемчилел чок чоруу-биле чидиргени дээш торгаал кылырының дугайын РСФСР-ниң Административтиг дүрүмүнүң 179 чүүлүнде көрген. Ук чүүлде паспорттуң «өртээниң» дугайында чугаа чок, а ол кол документини камныг ажыглап эдилээриниң, аңаа кижизиг хамаарылганың дугайында бижип турар. Паспортту үрээни база чидиргени дээш хемчег, торгаалал эвээш болуп турар. Бир эвес Совет күрүне кижилерниң мээ-медерелин, угаан-сарыылын кедүреринче кичээнгей салбайн турган болза, совет паспорт системазының талазы-биле хоойлужудулга актыларын хөлчок «кадырадып» алыр ийик.

Ам ээ-харысалга чок чоруктар дугайында чижектерден киирип көрейн. Сергей Сарыглаарович Деспилек Бай-Тайга районда Шуй суурнуң чурттакчызы. 1954 чылда төрүттүнген, Барыын-Хемчик районда Кызыл-Мажалык суур чурттуг, дээди эртемниг, орус дыл болгаш литература башкызы. Ооң чугаалап турары-биле алырга, паспортун чидирген, сан чок кылдыр ора соп каапкан паспортту ооң өөреникчилери тып эккелген. Ол дээрге башкының үш дугааргы кылдыртып алган паспорту-дур. Айтырыгдан салып көрээли: «Паспорттарның чидип-ле турар чылдагааны чүдел?». Аңаа С. С. Деспилектиң харыызы мындыг: «Буруулуум шын, баштайгылын туалетче ышкынныпкан мен, ап чорууру эпчок болу берген, ынчангаш ону солуур ужурга таварышкан тым. Ийигизин, серемчилел чогум-биле, Красноярскиге чидирген мен». Харысалгалыг ажылдакчы, чалыы салгалдың кижизидикчизи бо байдалга катап-катап таварыжып турар, шак ындыг болурга дыка-ла эпчок, башкы кижи паспортту шын эдилеп ажыглаарынга үлегер болбайн барган.

Хамааты Данов Иргитович Доржу бир янзы байдалдыг. Ол «эрги болгаш чаа майыктарның» чыыкчызы. Тээли суурда чурттап турар, мурнунда районга таңныылдап турган. Ооң арагага сундулуг чоруу паспорт чурумун үрээринге чедирип келген.

Дадар-оол Комбужапович Хертек 1953 чылда төрүттүнген, Тээли суур чурттуг. Ооң паспорту ора соктуна берген, солуп алырын шуут далашпайн турар.

Совет паспорт системазын, ооң чурумун хамааты кижи бурушзу сагыыр ужурлуг, ол дээрге бистиң хүлээлгевис. Бо дугайын уттуп турарлар-биле ажыл соксаш дивес, хүн бурунуң кичээнгейинге турары билдингир.

Турсунбек ЧАЛОВ.
Бай-Тайга райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң улуг участок инспектору, милицияның лейтенантызы.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ПРОФКОМГА САЙГАРГАН

Тес-Хемде «Кызыгаар» совхозтан Артур Чаймаа редакцияже чагаа бижээн. Ол ында авазы Хачы Допуйовна Соянның чуртталга оран-бажың байдалының таарымча чогун айтып, тар бажыңда чеди кижи чурттап турар дээн. Авазы хөй чылдарда совхозка малчыннап турган, ам караа көзүлбестээн, бирги бөлүктүң инвалиди апарган. Таарымчалыг оран-бажың-биле хандырарын дилээн билдириишкиннерни совхозта профкомче каш-даа чылда бижээш, чадашканын айтып турар.

Авторнуң чагаазын редакция сайгарып көргеш, дузалаары-биле Кызыл-Чыраа кодээ Совединче чоруткан. Кодээ Совет күүскомунуң даргазы И. Ч. Бызаакай редакцияже мындыг харыыны чоруткан.

«Чагаада бижиттинген фактылар шын. Бодунуң хуу бажыңында чурттап турар. Шупту дөрт кижи (чеди эвес!). Профкомда документизи бар. Бо чылын бажың бээр дээрге, байдал берге, ынчангаш келир чылда туттунар бажыңнардан чаа бажың бээр деп профкомга шиитпирлээн. Одаар ыяш, хөмүр-даш-биле совхоз Соян Хачыны хандырып турар».

РЕДАКЦИЯДАН: Хамаатының дилег-билдириишкининге кичээнгейлиг болуп (караа көзүлбес, аргажок инвалид кижини көре-тура-ла), сагыш салган болза, редакцияже чаргылыг хомудал-даа келбес, ол-бо бижиглежилге-даа турбас ийик. Чүгле редакция хемчег алыры-биле дилег-дыңнадыг кылган соонда, ам кээп, хуралдап, шиитпир үндүрүп турары база черле төөмча чок чоруктуң уржуу-дур.

«Шынга» харыы

ШҮГҮМЧҮЛЕЛ ШЫН БОЛГАН

Бо чылдың апрель 17-де «Шынга» Мергелдей булуңунга «Олутта олча чок» деп шүгүмчүлелдиг материал парлаттынган.

Шүгүмчүлелде кирген чүүлдер шупту шын болган. Айыткан четпестерни эдип алыр сорулга-биле Тожунуң «Май 1» совхозтуң специалистери, дирекциязы дараазында ажылдарны кылган.

Апрельдиң төнчүзүнде бызааларны деңзилээн, малдарны демдектеп дугаарлаарын доозуп турар. Малчыннар ортузунга экономиктиг өөредилгени чорудуп турарын кодээ Советтиң күүскому контрольга алган.

Сөөлгү үеде ферма эргелекчилери—үш кижиниң солушканы шын. Ам ында тускай ортумак эртемниг В. О. Кошкар-оол ажылдай берген.

«Май 1» совхозтуң фермаларынга почта чедирер тускай почтачыны тургускан. Совхоз биле школаның аразында харылзааларны экижидип турар. Бо бүгүнүң дугайын Ий кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Б. К. Танайбан редакцияга харыызынга дыңнаткан.

ШИИТПИР ХҮЛЭЭП АЛДЫНГАН

Кур-Чер суурнуң чурттакчыларындан суурда кудук ажыглааны дээш ай санында үш (чылда 36 рубль) акша тыртып турары, ылаңгыя пенсионерлерге, назылап кырааннарга аар болуп турарын хомудап бижээн чагаа редакцияга келген.

Кур-Чер кодээ Совединиң редакцияның дилээн ёзугаар айтырыгны сайгарып чугаалашкаш, 1988 чылдың июнь 1-ден эгелеп пенсионерлерден болгаш назылап кырааннардан кудук ажыглааны дээш суг өртээн тыртпас болган. Шак ындыг шиитпирни совхозтуң бухгалтериязынга дыңнаткан.

ТӨӨГҮЛҮГ БОЛУУШКУН

Дээди деңнелге Москвага болуп эрткен совет-америк ужуражыышкын делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Кескү күрүне болгаш хөй-нити ажылдакчылары, массалыг информация чепсектери СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның аразынга болган ужуражыышкынны төөгүлүг болуушкун деп демдеглеп турар.

ПРАГА. Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Президиуму Ортумак болгаш оон биче ырак-шылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк керээни күштүг болдуруп бадылаанынга байыр чедирген. Москва ужуражыышкынының түңнелдери, ылаңгыя аңаа дээди деңнелге кады кылдынган медеглел делегей байдалын экижидеринге, чепсеглениишкинни кызыгаарлаарынга, боо-чепсекти, ылаңгыя ядролуг чепсекти дужурерин дүргедедиринге таарымчалыг байдалды тургузуп турар деп, Президиумнуң хуралындан демдеглээн.

БЕРЛИН. «Нойес Дойчланд» солун совет-америк чугаалажыышкыннарның түңнелдеринге хамаарыштыр бодунуң номчукчуларының бижээн чүүлдерин парлаарын үргүлчүлеп турар. Совет-америк чугаалажыышкыннар бүгү делегейниң тайбыңга ынакшылдыг кижилериниң эрге-ажыынга болгаш келир үеде улустар аразынга найыралды, кады ажылдажылганы хөгжүдеринге дузалап турар деп нити идегелди ол чагаалар-да илередип турар. Социалистиг чурттарның, чүнүң-даа мурнунда Совет Эвилелиниң тайбың дээш чуткулдуг политиказының ачызында делегей байдалы чоорту экижип орар. Ол дугайын ийи улуг күрүнениң удуртукчуларының дөрткү ужуражыышкынының түңнелдери база катап бадыткаан деп, солун бижээн.

ПЕКИН. «Совет Эвилелиниң болгаш АКШ-тың удуртукчуларының аразында ужуражыышкыннарның болгаш чугаалажыышкыннарның удаа-дараа боор турары депшилгелиг кижи төрелгетенниң эрге-ажыынга дугжуп турар. Шериг күжүнүң талазы-биле бот-боттарынга удур туржурунга бодаарга кандыг-даа ужуражыышкын черле ажыктыг. Делегей байдалынга хамаарышкан нарын айтырыгларны чүгле дугуржуп чугаалажып турган, чедимчелиг шиитпирлеп ап болур» деп, «Чайна дейли» солун бижээн.

(СЭТА).

БАШТАЙГЫ ХУРАЛ

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Эфиопия Улус Демократтыг Республиканың чазааның чанында камгалал чөвүлелиниң баштайгы хуралы болган. Ону Эфиопияның Ажылчын партиязының (ЭАП-тың) ТК-зының Чиңгине секретары, республиканың президентизи Менгисту Хайле Мариам даргалаан.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КОНФЕРЕНЦИЯ

ВЕНА. (СЭТА). Барыын болгаш Чөөн чүктерниң хөй-ниитизиниң харылзааларының талазы-биле делегейниң баштайгы конференциязы бо чылын күзүн Венага болгаш Будапештиге болур. Аңаа херек кырында Европаның барык-ла бүгү социалистиг болгаш капиталистиг чурттарының, а ол ышкаш АКШ-тың, Кыдаттың, Японияның, Индияның, Австралияның болгаш элээн каш африкан күрүнелериниң 400 ажыг төлээлекчилери келир деп манап турар. Ноябрь 6—8-те олар Австрияның найысылалынга семинар эрттирер, а ооң соонда Будапештиге баар, аңаа ноябрь 9—10-да шуулганның түңнел хуралы болур. Орта янзы-бүрү социал системалыг чурттарның экономика болгаш садыг талазы-биле бот-боттарының аразында харылзааларының, эргежок чугула информация солчуруунуң база харылзажыышкын аргаларының айтырыглары чугаалажып кээр. Ол дугайын аңаа болур конференцияның дүүштүрүкчүзү Алэн Модо парлалгага конференциязынга дыңнаткан.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

НОМГА СОНУУРГАЛДЫ ОТТУРАР

Чамдык аныяктар хостуг үезин канчаар эрттирерин билбес деп чугааны кижи бо-ла дыңнаар. Аныяктарга солун кылдыр кандыг ажылдарны чорударының дугайында чугаа база хөй. Ынчалза-даа бир кижиниң хостуг үезин өске кижи организастап бээр ужурлуг дээр болза шын эвес. Бир эвес кижи бичиизинден тура-ла номчуттунарынга ынак кылдыр кижизиттинген, номга ынак болза, ооң нити билии байлак, культуразы бедик болур!

Бичии уруг школага турган, ужук-бижикке өөренип, өналгаларын ак сеткилдиг күүседип турза-даа, бот-номчулга кылырынга таныкпаан болза, номга кандыг-даа сонуургал чок боор өөр. Чамдык ада-иелер уруг-дарының номга сундулуг кылдыр кижизидерин херекке албас.

Амыдыралдан алгаш көөрге, аныяктарның библиотека-биле харылзаазы сөөлгү үеде кудулап турар. Ынчангаш бистер, библиотекарьлар, бодувустуң ажылывыска эде тургустунарывыс база негеттинип турар. Бистиң ажылывыска чаартылгалар, эскерилгелер кылыры экономикага көөрде берге ышкаш. Чүге дизе бисте бот-орулга-чарылга, бот-акшаланылышкын ышкаш дааныр чүүлдер чок. А ынчалза-даа бистиң ажылывысты ханы өөренип көөрге, ында карак чаглан чүүлдер эвээш эвес. Чамдык чаа чүүлдер бар-даа болза, оларның артында ажылдарекке эрги, дегейлентен хамаарылга чаштынып чыдар. Хөй библиотекалар сула ажылдап, ужур-утка талазы-биле бот-боттарының аразында харылзаа чок, номчукчуларның негелделерин, билииниң дептелин болгаш библиотеканың бодунуң аргаларын барымдаалаваан хөй-ле ажылдарны пландап турар. Шак ындыг өйчижек чок планнар ажыктыг чүве бербес боор-дур. А амгы номчукчулар дээрге хөйнү номчаан, дыңнаан, көрген кижилер болур болгай. Ону барымдаалаан, ажык чок, солун эвес ажылдарны чорудуп турарывыстан номчукчуларывысты хоозурадып турар бис.

Уругларның номга сонуургалын бедидер дээш ажылдың чаа хевирлерин дилеп тывар, ажыглаар ужурлуг бис. Сонуургалының аайы-биле номчукчулар каттыжышкыннарын болгаш клубтарын тургузуп алган библиотекаларның дуржулгазы солун. Республиканың дыка хөй библиотекаларында ындыг клубтар бар. Ынчалза-даа клубтарны өзү барымдаалап, карак чаап тургузары уругларның сонуургалын хайныктырбас.

Номчукчу алган номун үезинде дужаавас, азы шуут дужаавайн баар таварылгалар бар. Уругларның номга чүге ындыг хамаарылгалыг бистиң профилактика ажылын четпес чорудун турарывыста диве тастырыг чок. Бистер уругларга библиотеканың номчукчузу болурунуң турумун чедир тайылбырлап шыдавайн турар бис, ол ышкаш номчукчуларның негелде-дилеглерин база хандырып бербейн турар бис. Чылдагаан мында. Номчукчу библиотекага келир дээш үнелиг үе-шагын чарылдаан болгаш ынаа-ла бистиң бо библиотекадан херегжээн номун тып алырынга идегээндир деп доктаамал билип турарывыс чугула.

Уругларны номчулгага сонуургалдыг болдурарын чедип алыр дээш библиотекарь кижи школаның пионер организациязы-биле сырый харылзаалыг ажылдаар апаар. Школачыларның номга сонуургалын кижизидеринге кол хуулаакчылар башкылар болур ужурлуг. Ынчалза-даа республиканың шупту-ла башкылары ол хүлээлгезин күүседип турар дээр болза база шын эвес апаар. Оларның аразында өөреникчилерге чүнү номчуурун сүмелээрин эки билбес башкылар база бар.

Библиотека ажылынга кээп эскерлиишкиннерни кылыр дээш ак сеткилдиг ажылдаар. Уругларның номга сонуургалын оттурар ужурлуг бис.

Шамсия ГАЛЛЯМОВА.
Чуковский аттыг уруглар библиотеказының ном библиотекары.

ЧУРУКТА: ыраажы Мортуй-оол Серээ Шамбалыгда бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи. Ырлаар ырызын ол күүседип эгелей бээрге, ооң хөөг үнү кыңгырт дээр.

Ол суурнуң бот-тывынгыр артистериниң концерт көргүзүглери малчыннарның турлагларынга, хову бригадаларынга бо хүннерде болуп эрткилээн. Суурда агитвартандарның уран чүүл көрүлделери база болуп турар. Ыраажы Мортуй-оол Серээниң кварталының уран талантылыглары суурда Культура бажыңынга ойнааш, чондан үнелелди алганнар. «Шамбалыг» совхозтуң хөөчүн ажылчыны Серээ аңаа ээзи ырларны күүсеткен.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДИРЕКТОРЛАР ӨӨРЕНГЕН

Бай-Тайга районунуң төөгү Тээли суурга баргаш, чоок талакы чеди районнарның кодээ культура бажыңнарының директорларының өөредилгезин организастап эрттирген. Аңаа культура одагларының ажылын амгы үениң негелделеринге дүүштүр эде тургузарының, чоннуң патриоттуг, интернационалчы, кушажыл болгаш мөөң-шимар, экономиктиг, эстетиктиг база атеистиг кижизидилгезин сайзырангайжыдарының айтырыгларын өөренген. Кичээлдерни амыдырал-биле сырый холбап, планнаашкынны, учётту болгаш отчётту шын тургузарын, кижилерниң назы-харын, сонуургалын, негелделерин барымдаалап ажылды чорударынга методиктиг сүмелерни бергени дыңнакчы бүрүзүнге, ылангыя чаа ажылдап эгелээннерге ажыктыг болгаш солун болган.

Бай-Тайга районнуң культура албан черлери эрткен чылдың республика чарыжынга бирги, а ында тончуткен библиотека системазы ийиги черни алган. Тээлиниң Культура бажыңының улуг методизи М. Л. Очур-оол, улусчу театрның режиссёру, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Б. Х. Чулдум-Сүрүң, каттышкан библиотека системазының директору Т. С. Хертек болгаш өскелер-даа боттарының дуржулгазын чугаалап берген. «Барлык» совхозта Культура бажыңының директору, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы С. Д. Базыр-оол, Чаа-Хол, Арыг-Бажы, Кара-Хол суурларда культура бажыңнарының директорлары Ю. А. Сандакпан, Т. Т. Сүктер-оол, А. С. Бат семинарга база идепкейлиг киришкен.

Бо туугуда өөредилгеже чамдык районнарның удуртукчулары кичээнгей салбааның маңаа айтып апаар. Баш удур дыңнаткан 40 кижиниң 26-зы келген. Улуг-Хемден 11 кижи келир ужурлуг турбуже, чүгле 4 кижи келген. Өвүрден чаңгыс-даа тело. Чөөн-Хемчиктиң 7 кодээ культура бажыңнарының директорларындан чүгле 2 кижи өөренген.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» көрр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 8-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Мультфильм. 9.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.30 —Медээлер. 10.40 — 12.00 — ТТ экранында эң баштай. «Баштайгы Русь». В. Ивановтуң романын өзүглээр уран-чечек фильм. 1-ги сериязы. 15.30— Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун» прожекторү. 15.50 — Улустуң «Вильнюс» кодээ капеллазының концерти. 16.05 — «Бодуңну ажып эрт». Маңнаарынга ынактарның клувунуң дугайында. 16.25— Магадан телевидениезиниң программазы. 17.25 — «Эким, музыка». 18.10 —«Үндезиннер». Бурунгу орус уран чурулге дугайында. 18.35—Бөгүн делегейде. 18.55 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Төөгү. Литература. Ниитилел. (Төөгүчүлерниң болгаш литераторларның Бүгү-эвилел эртем конференциязының материалдарындан). 19.40 — ТТ экранында эң баштай. «Баштайгы Русь». Уран-чечек фильм. 1-ги сериязы. 21.00— «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторү. 21.45 — СЭКП-ның Киров обкомунуң бирги секретары С. А. Осмининниң аныяктар-биле ужуражылгазы. 23.00 — Бөгүн делегейде. 23.10 — 00.15 — «Шоу? Чок, харылзаа».

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Булактар. 8.50 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 8.55 — Немец дыл. 9.25 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 10.05—Немец дыл. 10.35 — Телефильмнер. 11.25 — Мультфильмнер. 11.55 — Шулүк чогаалы. А. Жигулин. 12.30 — Уругларга фильм. «Барабанчының салым-чолу». 2-ги сериязы. 13.35— Медээлер. 13.45 — 14.50 — «Карастояновтар». 2-ги сериязы. 17.55 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — Док. фильмнер программазы. 18.45 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.55 — «Шыяаным». Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи М. Рамазанова — бистиң аалчывыс. 19.15 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургустунуушкун экономиказы». «Хүнүң айтырыгларынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15—«Музыкалыг киоск». 20.45 — Теннис кичээлдери. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторү. 21.45 — 23.30 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Совет Эвилелиниң портреди» (АКШ). 5-ки серия — «Прибалтика стили». 6-гы серия — «Хылыштың болгаш андазының чери».

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

17.55 — Медээлер. 18.05— «Кедээниң тагы». 19.05 — «Чоогундан көөрге». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

Агаар

Республикага шокар булуттаар, чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр чеде бээр, дүне агаарның температуразы 7—12 градус болур. Республиканың чамдык районнарынга 0—5 градус чылыыр. Хүндүс агаар 19—20, а дүне 10—15 градус чылыыр. Кызылга шокар булуттаар, кежүп, аязып каап турар агаар болур, чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Хүндүс агаар 22—24, а дүне 10—12 градус чылыыр.

Кино

ИЮНЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Она и дьяволы» 9.00, 11.30, 14.00, 18.30, 20.30. «Ночной экипаж» 16.30. «История Аси Клячиной, которая любила да не вышла замуж» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мультсборник № 3» 9.20, 13.00. «Олеко Дундич» 10.40, 14.30. «Алло, такси!» 16.50, 18.50, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сальвадор» 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

Бо чылдың июнь 12-де 11 шакта Боом даанга дельтопланер спортунуң талазы-биле РСФСР-ниң VIII чемпионадының байырлыг ажыдыышкыны болур. Чемпионат июнь 11-ден 25-ке чедир болур.

Маргылдаа болур черже хөгжүм-шии театрындан 10.00, 12.00 шактарда тускай автобус чоруп турар.

Таакпы дугайында

ШУУТ КАГДЫМ

Боду-ла бодун хораннаар деп чүл ол? Шынап-ла, әдеп аа. Таакпыны тыртпаңар, хоралыг деп ам келгеш мырыңай кыйгырыг безин үндүрүп турар апарган. Ооң хоразын биле-тура-ла өш-биле тыртары көнчүг шын эвес. Таакпычылар чүгле боттарын эвес, харын чоогунда кижилерни хораннап турарлар. Мен бот-хууда таакпы тыртпас негелдеге бүрүн-биле каттыжып, деткип турар мен.

1968 чылда аараш Кызыл-Мажалык эмчизинге чеде берген мен. Дегдиришкин дээш нити эмнелгеге эмнедип турумда херекти рентгенге тырттырган, «өкпеңде кара чүве бар-дыр» дээн. Шынап-ла, көрген, хөлүг-ле кара чүве. Өкпе аарыглар эмчизи Николай Петрович Буданцевке чедире бердим. Чүң аарып тур дээрге, херекте аарышкылыг, хөй чедүрер кижи-дир мен дидим. Таакпы дугайын чугаалажы берген бис. Таакпы чедүлду өөжүмнадыр чүве болгай дээриимге, эмчим мени бүзүредип, таакпы тыртпас болзуңза эки дээн. Таакпыны каггаан мен. Чедүл-даа читкен, бот-даа чөорту сегээн.

Кадайымны таакпы тыртпа деп чадашкан мен. Кедизи барып ооң тенчүзү багай болган. Н. П. Буданцев эмчимге кадыым камгалаан дээш өөрүшкүмнү амга дээр илередип чоруур мен.

Чүгле албан организация, хөй-нити черлеринге эвес, харын кудумчуга, бажыңнарга-даа таакпылаарын хоруур болза, бистиң келир салгалывыска, оларның кадыынга черле эки салдарлыг болур ийик. Аныяк салгал, бичии уруглар таакпы дугайын билбес болзун дээш ада-ие, өг-бүле бүрүзү сагып салыр болза эки.

Дондуп ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

ДЭЭШТИГ БОЛУР

Апрель эгезинде «Кадыкшылга хүнү» эрткен болгай. Ол хүн мээң амыдыралымга уттундурбас болган. Ол дээрге кандыг-ла-бир улуг болуушкун эвес-ле харын. Ынчалза-даа чүгле мээң амы-хуу амыдыралымга ол хүн улуг салдар чедирген. Өг-бүлем иштин болгаш долгандыр турар өске кижилерни хораннап, элээн үр үеде тыртып келген таакпымны ам шуут кагдым. Чеже боор, черле тыртпас деп шиитпирлеп алдым.

Ол хүн бистиңге канчаар эрткенил? Улустан дыңнаарымга-даа, боттуң көрүп билгени-биле-даа алырга, таакпының хоразының дугайында лекция, беседа чамдык организацияларга кошкак эрткен. Ол хүн садыг четкилери таакпы сатпас дээн хирезинде-ле биеэ хевээр садып турду.

Мээң саналым. Моон соңгаар таакпы тыртпас хүннү чүгле чаңгыс хүн чарлап эрттирбейн, а харын неделя, ооң соонда мырыңай ай-даа кылдыр эрттирзе кандыгыл? Янзы бүрү аргаларны ажыглап тургаш, агитация ажылын черчерге, организацияларга күштелдирер болза, таакпыга удур демисел дээштиг боор болгу дег.

Адыгбай МИЖИТ-ООЛ,
Бай-Хаак суур, Таңды район.

ДЕТКИИР МЕН

Улус өттүнүп, чээрби бештиимде таакпылап эгелээн мен. Херек кырында таакпы кижиге аъш-чем ышкаш хереглеттинмес деп бодаар мен. 1982 чылдан бээр баш аарыыр, баш дескинер, дүне уйгу келбес болу берген. Эмчилерге шинчидеримге, хан четпестээн, чүректиң ажылдаары база кошкаан болган. Чоорту кежээ таакпы тыртарын кызыгаарлап эгелээримге, дүне баш аарыыры намдай берген. Ам-на хамык ужур таакпыда-дыр деп билдим. Ону шуут кагдым. Эмнеттээн-даа мен. Ай хире болганда, байдалым экижээн. Эмчиге хынадырымга хан базыышкыны чогуур нормага кирген болду. Ам 75 харлап турар мен, орай-даа болза, кадыым камгалап алганымга өөрүп чоруур мен.

Таакпы хоралыг, ол черле кижиниң кадыынга орай-даа бол, эрте-даа бол илерел кээр. Таакпылаваңар, ону кааптыңар деп, ылаңгыя аныяк-өскенни кыйгырдым.

Сергей ДОКМИТ.
Улуг-Хем район.

ШЫДАЛ-КҮЖҮ ИЛДЕҢ КӨСКҮ

Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң чолаачызы Шагдыр-оол Куулар ол черде хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Аажы-чаңы өөжүм, ажыл дээнде кызыман бо кижиге бүзүреп болур дээрзин чаңгыс чер-чурттуглары, кады ажылдап турар эш-өөрү билир. Бежен харның бедиин тепкен, кырган-ача болган Шагдыр-оол Сүрүң-ооловичиниң чуртталгазын сонуургап, эрткен оруун коптарып көөр болза, дыка солун.

Шагдыр-оолдуң ачазы ТАР-ның сураглыг мөгелериниң бирээзи чораан Сүрүң-оол Куулар. Ол колхозтуң мурнакчы чылгычызы, хойжузу болуп ажылдап турган, хенертен аар-берге аарыгга алзып, ийи караа көзүлбестээш, эрткен чылын мөчээн. Ооң улуг оглу ачазының соон салгаарын бичиизинде-ле шиитпирлээн. Улустуң адын адавайн, «Нагыңа дижир алазының хүрежип чорааның дугайында солун чугааларын мага хандыр дыңнап, ооң хүлээнген чылгызын кадарышса деп бола бодай бээр. Ол бүгү күзел-сорук бүткен-даа ынчаш.

Алды классты доозупкаш, эрте тускайлан оруун эгелеп, дузалакчы чылгычы болу берген. Шынап-ла, чүткүлдүүн көргүзүп, удавайн эмдик аъттарны чаажыктырып, дүнеки ээлчегин эрттирип, чылгы маназар апарган. Кадыг ажылга дадыккан, аваангыр, кашпагай оол хүрешке база мергежип эгелээн. Ажы Архимед, Николай Дувендей дижир эштери оолдар-биле ачыр-дачыр тудуп турган, республика чергелиг маргылдааларга киржип, аныяк мөгелер аразынга шугдуп турар апарган.

50 чылдарның төнчүзү. «Торгалыг» колхозка машина-техника элээн көвүдеп, араттар суурже амыдыралдыы хыын тып кел чыткаңнар. Аныяк чылгычы демир «аът» көргеш, ону мунуксап турарын эскерер апарган. Оон ол сонуургалы эриин ажыр дажаан хем дег хайныгып, угаан-сагыжын амыратпайн туруптарга, эжи Экер-оол Донгак-биле кады Кызылдың автошколазынче өөренип чоруткаңнар. Күзел күштүг дижир. Бакка-сокка орустаар, демир-дес-биле шуут холбажып көрбээн эрлер бүгү бергедээшкиннерни шыдажып эрткеш, чолаачының тускай мергежилин чедип алганнар.

Амыдырал бурунгаар хөгжүүр. Малчын өг-бүледен төрүттүнген кыс Дүгдемаа-биле өг-бүле туткан доран баштайгы оглу төрүттүнген. Улаштыр кыстыг, база бир оолдуг болганнар. Ажы-төл кижизидилгези, чаа мергежил эгелээн ажылы чеже-даа чай-хос бербейн келзе, хүрежин черле кагбайн келген.

Эң баштай Кызыл хоорайга улуг мөгелер аразынга 19 харлыг турган хүрешкен. Кымның-даа таныывазы оол оналгаларын саадал чокка өкта-за-өктаза, 4 шилиндек мөгениң аразынга арткан. Ол үеде кымга-даа тиилеттирбейн турган сураглыг мөге Сарыглар Семис-оол-биле ачыр-дачыр тудуп, аңаа алтырза-даа, улусту кайгаткан. Оон бээр-ле ачазының ызыгуурун салгал, улуг, бичии маргылдааларга киржип, чеже тиилелгелерни чедип албаан дээрил. Мөгениң майыы кадырык дижир болгай, октаттырып-даа турган. Ортумак деңгиге болувуң үезинде республиканың эң шыырак мөгези турганын көрткүлер-даа билир, ол үениң солуннарын-даа ажыдарга, спортчу маргылдааларының отчёттарында бижип каан чыдар. Дүнмазы Даш-оол Куулар база-ла шыырак мөге болуп, акызының хүрежип турган деңзизинге ооң оруун ээлеп, тиилелгелерниң санын көвүдеткен. Ол база-ла чолаачы болган. Иелдэ мөге, иелдэ чолаачы алышкыларны чаңгыс чер-чурттуглары мөге Шагдыр-оол, мөге Даш-оол деп адаар, ам-даа ындыг хевээр.

Хамык ужур чүгле эки хүрежип келгенинде эвес болгай. Шагдыр-оол Куулар бо назылааже чеже кижини хүрешке өөредип, спортчу дылче шилчидер болза тренери-биле дөмей боор келбеди дээр. Оларның аразында Анай-оол Куулар болгаш Алексей Куулар оларның аттары республикада билдингир. Анай-оол мергежилдиг тудугжу, ооң чуру совхозтуң хүндүлел самбыразындан сөөлгү чылдарда хуштестээн, а Алексей—Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергезиниң эдилекчизи. Бо бүгүнү чугаалаанының утказы мындыг: чүгле кызымак, чүткүлдүг кижи ажыл-ишке-даа, спортчу оюн-тоглаага-даа мурнакчы, тиилекчи болуп, улустуң хүндүлелин чаалап ап шыдаар. Чамдык аныяк мөгелер баштайгы чедиишкиннеринге мензэргенгеш, бажы дескиниш, хорзаэ соктап, күжүн көөргедип эгелээрин, арага-дарыга хандыкшыырын, оон туржук шош-содаага киржи бээрин хоочун мөге көрүп келген. Оларның спортчу назыны-даа үр болбас, улустуң хүндүлелин-даа чедип албас. Амыдыралдың мергени, чонтуу ындыг: беден кежик турбас, бир-ле чүвени чедип алыр дизе, үр болгаш доктаамал ажылдаар херек.

Ш. Куулар мунган машиназынга кончуг камныг. Өөзүн өзүлүг-ла эчизинге кирр эштээр кижи. Кывар-чаар материалдарны база үргүлчү камнап алган болур. Кызыл, Абакан чедир ырак-узак рейстерге чеже-даа катап чораан. Шаңнал-макталды-даа хөйнү ап келген. Амыдыралдың үнүн оруун эртип турда, кижиниң өзүн көөр моондактар, шылгалдалар кайы хөй.

Ам чолаачы ээ-оол Ш. Кууларны баштактаныр. «Иштики рейстерниң чемпиону» дижир. Ында база ужурла бар. Кара-Тал хойжу бригаданың кодааннарын харылап, оларны ыяш-бээр кежүр, сиген-шиңмижин, өттүлар ыяжын, өске-даа херегээн чүүлдерин сөөртүп бээр. Чолаачылавышаан чүдүрүкчүнүң хүлээлгезин база кады күүседир. Сигенни машина шыгырт долдур бастырып турган чүдүрери, ону шынаадак ырак белде кыштагже сөөртүп, дүжүрери будун хүнүң ажылы. Орай кежээ бажыңынга ээп келирге, ооң ындызын пат билир өөнүң ишти Жүгдемаа Седиповна изиг шайын чылдыр салып каан манап орар.

Ам мөге хүрежирин соксаткан. Сөөлгү катап 45 харлыг турган, район маргылдаазынга «алдан дертке» шуудуген соонда, ону чон байырлалдыг байдалга улуг спорттан удээн. Ачазының ады-биле адаан стадионга хөй чон мурнунга девээн соонда, чон алыш часкап, хүндүлүг ёзулалды кылган.

Шагдыр-оол Куулар ажылдың база төлептии-биле өстүрүп кижизиткен. Улуг оглу инженер, ам Кызылда ажылдап, чурттап турар. Уруу мал эмчизи, хоймер оглу зоотехник болуп, база-ла «Торгалыг» совхозта ажылдап турар-дар.

Бо хүннерде Ш. Куулар 50 харлаан. Күш-ажылчы соруу аныяктарга дуза вас, ам-даа тутса мөге хевээр, бодунун иштиг чолаачының бүзүрел тутерекзен үргүлчүлээр деп чүве билдинир.

Деспил-оол САНЧЫ.
Торгалыгда С. Сарыг-оолдуң Музей-бажыңының эргелекчизи.

ЧАРЛАП, ДЫҢНАДЫП ТУР

Кедээ черлерде чурттап турар аныяктардан Алтайның медицина институдунуң эмнелге болгаш педиатрия факультеттеринге, Кемеровонуң медицина институдунуң эмнелге, педиатрия, стоматология болгаш санитар-гигиена факультеттеринге өөренирин күзээн кижилерниң документилерин хүлээп ап эгелээнин **Тыва АССР-ның Кадык камгалал министерствозу** дыңнадып тур. Тускай сорулгалыг чылда кылып турар медицина институттарының хүндүскү салбырларынга кедээде доктаамал чурттап турар кижилерни характеристика-дилег бижиктерни барымдаалап хүлээп алыр. Кедээ (суур) школаларының аттестадында «ортумак» деп демдек чок доозукчуларынга характеристика-рекомендацияны школаның башкылар чөвүлели, ВЛКСМ райкому болгаш төп район эмнелгезиниң кол эмчизи бээр. Кедээ эмнелге черлеринге бир чылдан эвээш эвес үеде ажылдаан бичии болгаш ортумак медицина ажылдакчыларынга характеристика - рекомендацияны коллективтиң нити хуралындан бээр. Кедээ черлерде доктаамал чурттап турар болгаш бир чыл ажыг ажыл стажтыг кижилер база шериг баарының мурнунда кедээге доктаамал чурттап чораан болгаш шериг албанын эрттиргеш чурттап турган черинде чедип келген кижилер характеристика-рекомендацияны, ВЛКСМ райкомунуң болгаш район эмнелгезиниң кол эмчизиниң дилээ-биле кады, чурттап турар чериниң аайы-биле алыр.

Билдиришкинге характеристика-рекомендациядан аңгыда, дараазында документилерни кожар: ортумак эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), № 086/У хевирниң медицина шынзылгазы, 3х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чурук, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, ону ажылдап турар чериниң удуртукчузу бадыткаан болур. Паспортун болгаш шериг албанынга хамаарылгазының дугайында документизин боду ап алгаш келир.

Документилерни Кадык камгалал министерствозунуң кадрлар сектору **июль 1-ге чедир** ажыл хүннеринде 15-тен 18 шак үезинде хүлээп ап турар.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 10.

• • •

Кызылдың № 1 ортумак профессионал-техниктиг училищези 1988—1989 өөредилге чылында дараазында мергежилдерге сургуулдарны хүлээп эгелээнин дыңнадып тур:

1. Сес класс доосканнар:

а) калбак мергежилдиг тракторист-машинистери, автомобиль чолаачылары. Өөренир хуусаазы 3 чыл. Училищени доозарга, ортумак эртемниң дипломун тыпсыр.

б) калбак мергежилдиг тракторист-машинистери. Өөренир хуусаазы 2 чыл.

2. Он класс доосканнар:

Мал ажылдыг комплекстерниң механизатору, мал ажылдыг комплекстерниң электродериглериниң электромонтёру, насос станциязының машинизи, насос станциязының электродериглериниң электромонтёру. Өөренир хуусаазы 1 чыл.

Училищеге кирерде ажылагыйдан чоруткан бижик-биле дараазында документилерни кошкан билдириишкинни директорнуң адынга бижиир:

1. Эртемниң дугайында херечилел, ортумак эртемниң аттестады.
2. Төрүттүнгениниң дугайында херечилел азы паспорт.
3. Өг-бүле байдалының дугайында шынзылга.
4. Чурттап турар черинден шынзылга.
5. Медицина шынзылгазы. 3х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чурук.

Училищеге хүлээп алдынганнар общежитиеге чурттаар. Стипендия бээр, 2 болгаш 3 чыл өөренир сургуулдар күрүнениң долу хандырылгазынга турар.

Училищениң адрези: Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, 1. Телефон № 2-11-31.

• • •

Кызылдың туулбу заводу туулбу уштур болгаш салыр ажылчыннарны ажылче чалап тур. Туулбу уштур ажылчыннарның ажыл төлевири 200 — 230 рубль, а туулбу салыр кижилерниң—250—280 рубль.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Кирпичная кудумчузу 1. Телефон № 2-11-31.

• • •

1988 чылдың кадыкшылга сезонунда «Үш-Белдир» курортка хлеб быжырыкчылары, поварлар, штукатур-малярлар, доктаамал ажылдаары-биле улуг бухгалтер херек. Оларны квартира-биле хандырар.

«Чедер» курортка ажылдаары-биле эмчилер, эмнэ сестралары, хлеб быжырыкчылары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары, культмассовик, аккомпаниаторлар херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: **Кызыл хоорай, Юбилейная кудумчузу, 7.**

• • •

Республиканың хереглекчилер эвилели дугурушкан өртек-биле чурттакчы чондан мыйыстыг бода малды дириг деңзизи-биле садып ап турар.

Кызыл хоорайга тайылбырны Кызылдың белеткел конторазы (адрези—Складская кудумчузу, 1, телефону —2-37-24) болгаш хоорайның кооператив садыы (адрези — Мир кудумчузу, 13, телефону — 2-31-46) берип турар.

Республиканың районнарында белеткел конторларындан тайылбырны алыр.

• • •

Тываның күрүне филармониязынга автобус чолаачылары, «Аян» ыры-хөгжүмнүг ансамбльге радиооператор, чырыдар аппаратурага ажылдаар специалист херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 58, телефону—2-49-40.

• • •

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

СЭКП Кызыл хооркому, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскому хууда бажың тудуп алырын күзээннерни 1988 чылдың июнь 10-да **Политиктиг чырыдылга бажыңынга 18 шакта** болур хуралга келиринче чалап тур.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агыйы килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арны. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл. Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг 144. ТС—00755